

ЗАН

№1 | 2026

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ
ҚҰҚЫҚТЫҚ,
ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ
ЖУРНАЛ

РЕСПУБЛИКАНСКИЙ
ЮРИДИЧЕСКИЙ НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

ZANMEDIA.KZ

Шолпан МАЛИКОВА,
заң ғылымдарының
кандидаты, қауымдастырылған
профессор:

**«ТҰРМЫСТЫҚ
ЗОРЛЫҚ-
ЗОМБЫЛЫҚҚА
ҚАРСЫ
ҚҰҚЫҚТЫҚ
САЯСАТТЫ
КҮШЕЙТУ
ҚАЖЕТ»**

ЗАҢ

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ,
ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

№1 | 2026

МЕНШІК ИЕСІ:

«ЗАҢ» Медиа-корпорация»
жауапкершілігі шектеулі
серіктестігі

Редакторлар кеңесінің
төрағасы - директор
Досымбек ӨТЕҒАЛИЕВ

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

АХПАНОВ А.,

д.ю.н., профессор

АЙТХОЖИН К.К.,

д.ю.н., профессор

ӘБДІРАСҰЛОВ Е.

з.ғ.д. профессор

БОРУБАШЕВ Б. з.ғ.д.

профессор (Қырғызстан)

МАУЛЕНОВ К.

д.ю.н., профессор

СӘБІКЕНОВ С.,

з.ғ.д. профессор

ДОСАЛИЕВ Қ.,

з.ғ.д. профессор

ШУМИЛОВ В.,

д.ю.н., профессор,

заведующий кафедрой

Всероссийской Академии
внешней торговли

РЕДАКТОРЫ

Түймегүл ИБАШЕВА

МАЗМҰНЫ

Шолпан МАЛИКОВА, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор:

«Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы құқықтық саясатты
күшейту қажет»

А. ЕРБОЛҚЫЗЫ

3

Қылмыстық сот ісін жүргізуді жетілдіру аса өзекті

Ә. ЖҮКЕНОВ

9

Запрещающие нормы Конституции Казахстана

А. УРТЕМБАЕВ

14

Асыл туған адамның алтын жетпес нарқы бар

А. МЫРЗАЛЫ

21

Правовая ответственность за вред, причинённый ИИ

Г. НУРАХМЕТОВА,

А. ЕСИМХАНОВ

25

ҚАЗҰАЗУ: білім мен инновацияның үйлесімі

Ж. НҰРМАХАНОВА

28

ҚАЗАҚСТАН МЕН ҰЛЫБРИТАНИЯНЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛ ТӘЖІРИБЕСІ

Қ. УТЕУБАЕВ

30

Харассмент: сравнительный анализ
международной практики

К. ЮГАЙ

32

Цифровая форма ответственности

Ж. АҚПАЕВА

39

СЕМЕЙНЫЕ СПОРЫ С УЧАСТИЕМ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

К. БЕЛЕНКО

43

ӘЛЕУМЕТТІК ТӨЛЕМДЕР САЛАСЫНДАҒЫ НЕГІЗСІЗ БАЮ

А. СМАҒАМБЕТОВА

45

Әділдік әркімнің жүрегінде

Г. СҮЛЕЙМЕНОВА

47

ЖЕДЕЛДЕТІЛГЕН ТІРКЕУДЕН ЦИФРЛЫҚ ПЛАТФОРМАҒА ДЕЙІН

49

Сайлау туралы заңға өзгеріс енгізіледі

А. МАУЛЕНБАЙ

50

Молпан Маликова, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың түлегі, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор. Ол - қылмыстық құқық пен криминология саласында терең ғылыми еңбектерімен танылған заңгер-ғалым. Ғылыми-зерттеу жолын ерте бастаған Молпан Балтабекқызы 2009 жылы әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың докторлық диссертациялық кеңесінде «Қазақстан Республикасының қылмыстық заңы бойынша қылмыстардың көптігінің теориялық мәселелері» тақырыбында кандидаттық диссертациясын сәтті қорғап, қылмыстық құқық, криминология және қылмыстық-атқарушылық құқық мамандығы бойынша заң ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алды.

Бүгінде Молпан Балтабекқызы Қазақстанда және алыс-жақын шет елдердегі беделді ғылыми басылымдарда жарық көрген 150-ден астам ғылыми еңбектің авторы. Оның ішінде 3 монография, 5 оқу құралы бар. Сонымен қатар «Қазақстан Республикасындағы жасөспірім қыздардың цифрлық қауіпсіздігінің криминологиялық аспектілері», «Әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылықпен күрес: халықаралық аспектілер және олардың Қазақстанда жүзеге асырылуы» атты ғылыми мақалалардың соавторы.

Еңбек жолын 1995 жылы әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің заң факультетінде бастаған Молпан Балтабекқызы, 2010 жылға дейін қылмыстық құқық және криминология кафедрасында аға оқытушы қызметін атқарды. 2011-2023 жылдары қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының қауымдастырылған профессоры болды. Ұзақ жылдар бойы жоғары оқу орындарында шәкірт тәрбиелеп, ғылыми-педагогикалық қызмет атқарып келе жатқан профессор бүгінгі таңда Нархоз университетінің Құқық және мемлекеттік басқару мектебінде еңбек етеді.

Ғалымның зерттеу нысаны - қылмыстық саясат мәселелері, зорлық-зомбылықтың алдын алу, әйелдер мен балалардың құқықтарын қорғау мәселелері. Қазіргі таңда ол Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті қаржыландыратын ғылыми жобаларға жетекшілік етіп, қоғам үшін өзекті тақырыптарды ғылыми тұрғыда зерделеуде. Осы орайда біз Молпан Балтабекқызымен заң ғылымындағы өзекті мәселелер, әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алу тетіктері, қылмыстық саясаттың даму бағыттары жөнінде әңгіме өрбіттік.

Шолпан МАЛИКОВА,

заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор:

«ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚҚА ҚАРСЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ САЯСАТТЫ КҮШЕЙТУ ҚАЖЕТ»

– Шолпан Балтабекқызы, әйелдер мен жасөспірім қыздарға қатысты зорлық-зомбылықты құқықтық реттеу мәселесі қазіргі заң ғылымында қандай теориялық тұғырнамалар арқылы қарастырылады?

– Тұрмыстық зорлық-зомбылық – адам құқықтары мен бостандықтарын шектеу, гендерлік теңдік қағидатын бұзудың айқын көрінісі. Тұрмыста әйелдер мен жасөспірім қыздарға қатысты зорлық-зомбылықты құқықтық реттеу және қылмыстың алдын алу мәселесі қазіргі құқық ғылымында аса өзекті әрі кешенді мәселелердің бірі болып табылады. Заң доктринасында әйел құқықтарының теориялық тұғырнамасы кешенді түрде бірнеше топқа жіктеледі. Бірін-

шіден, адам құқықтары доктринасы бойынша әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық – адамның ажырамас құқықтарын жүйелі түрде бұзудың бір түрі.

Осыған байланысты мемлекет әйелдерді қорғау жөнінде ерекше позитивті міндеттемелерді өз мойнына алады. Бұл теориялық бағыт зорлық-зомбылықты адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын бұзу ретінде қарастырады. Әйелдер мен қыздардың өмір сүру, ар-намыс, жеке қол сұқпаушылық, теңдік құқықтары халықаралық және ұлттық құқық нормаларымен қорғалуы тиіс. Бұл тұғырлама әйелдердің жағдайын жақсарту жөніндегі Бейжің іс-қимыл платформасы, әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы БҰҰ

конвенциясы, Стамбул конвенциясы, сондай-ақ, әйелдердің саяси құқықтары және ерлер мен әйелдердің еңбегіне тең сыйақы туралы конвенциясы сияқты халықаралық актілерге сүйенеді.

Екіншіден, гендерлік құқықтық теориясы. Экономикасы тұрақты, әл-ауқаты дамыған елдерде гендерлік теңдік факторы мемлекеттің өмір сүру сапасы деңгейінің көрсеткішін құрайды. Қазақстан Республикасы халықаралық шарттардың қатысушысы ретінде бірқатар міндеттемелерге ие. Осы ретте, Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасын бекіту туралы» жарлығы шықты.

Еліміздегі мемлекеттік гендерлік саясаттың негізгі мақсаты – ерлер мен әйелдердің қоғамның барлық салаларында тепе-теңдік құқықтарға, жеңілдіктерге, міндеттер мен мүмкіндіктерге қолжеткізуі, гендерлік кемсітушіліктің барлық нысандары мен көріністерін еңсеру болып табылады. «Тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресуге» бағытталған заң – адамның, қоғамның іргелі құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуге, сақтауға, қорғауға, сондай-ақ, мемлекетті демократияландыруға бағытталған. Аталған заң қоғамда әйелдерге ерлермен тең құқық беру арқылы мемлекеттің теңдік және заң үстемдігі қағидаттарын нығайтуға деген ұмтылысын көрсетеді.

Үшіншіден, қылмыстық құқықтық тұғырнамада әйелдер мен жасөспірім қыздарға қатысты зорлық-зомбылық қылмыс ретінде талданып, оны саралау, қылмыстық жауаптылық, жаза түрлері мен ауырататын мән-жайлар зерделенеді. Жасөспірімдерге қатысты зорлық-зомбылықты ерекше ауыр қылмыс ретінде қарастыру осы тұғырнаманың маңызды элементі болып табылады.

Төртіншіден, виктимологиялық доктрина әйелдерді зорлық-зомбылықтың ең жиі құрбандарының бірі ретінде сипаттап, оларды қорғаудың алдын алу, қолдау және оңалту тетіктерін құқықтық реттеудің міндетті элементі ретінде қарастырады. Қылмыстың алдын алу тетіктеріне мәселен, құқықтық

ағарту, қылмысты жасырмау, төзбеу мәдениетін қалыптастыру, құқық қорғау органдарының профилактикалық есепке алу, қорғау нұсқамалары жатады. Ал, әйелдерді зорлық-зомбылықтан қолдау және оңалту тетіктеріне құқықтық, психологиялық және медициналық көмек көрсету, кәсіби даярлау, жұмысқа және дағдарыс орталықтарына орналастыру, жатады. Тұрмыста зорлық-зомбылық құрбаны болған әйелдер мен жасөспірім қыздарды қолдау және оңалту, олардың қалыпты өмірге қайта бейімделуін қамтамасыз етуге бағытталады.

Бесіншіден, әйелдер мен жасөспірім қыздарға қатысты зорлық-зомбылықты құқықтық реттеудің әлеуметтік-құқықтық тұғырнамасы зорлық-зомбылықты тек қылмыстық әрекет ретінде ғана емес, әлеуметтік теңсіздік пен құрылымдық проблемалардың салдары ретінде қарастыратын ғылыми доктрина. Гендерлік теңсіздік, мәдени-дәстүрлі стереотиптер, толерантты көзқарастар әйелдер мен жасөспірім қыздарға қатысты зорлық-зомбылықтың негізгі себептерін құрайды. Әлеуметтік құқықтық теория аясында әлеуметтік қызметтердің, дағдарыс орталықтарының және паналау үйлерінің құқықтық мәртебесі айқындалады, әйелдерге құқықтық, психологиялық, медициналық және әлеуметтік көмек көрсету жүйесі қалыптастырылады, әйелдерді экономикалық қолдау және әлеуметтік бейімдеу шаралары көзделеді.

Қазіргі заң ғылымында әйелдер мен жасөспірім қыздарға қатысты зорлық-зомбылықты құқықтық реттеу тұғырнама-сында кешенді теориялық негізге сүйенген құқықтық саясат қана әйелдер мен жасөспірім қыздардың құқықтары мен қауіпсіздігін тиімді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

– Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы бұл санаттағы зорлық-зомбылықтың алдын алуды қаншалықты тиімді қамтамасыз етіп отыр деп ойлайсыз?

– Бұл заң басқа заңдардан өзгекер. Әйелдер мен жасөспірім қыздарға қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алуда құқықтық

қорғанысты қамтамасыз етеді. Тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын заң тұрғысынан қорғауға кепілдік етеді. Яғни, мұнда қылмыстың алдын алу шаралары қарастырылған. Тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсету, оларды құқықтық қолдау шаралары көзделіп, әйелдер мен жасөспірім қыздардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге басымдық берілген. Заңда қылмыстық және әкімшілік жауапкершілік жаза, сондай-ақ, тұрмыстық зорлық-зомбылық формалары көзделген.

– Отбасындағы зорлық-зомбылықтың алдын алуда отбасы институтының құқықтық жауапкершілігі қалай айқындалуы тиіс?

– Отбасы институты – қоғамның негізгі іргетасы. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне сәйкес, зорлық-зомбылық жасаған адам қылмыстық жауапқа тартылады. Аталған кодекстің 2-тарауы «Отбасына және кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деп аталады. Тарау 132-144-баптарды қамтиды және отбасындағы зорлық-зомбылықты құқықтық реттеуге бағытталған. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуда отбасы институтының құқықтық жауапкершілігіне әкімшілік жауапкершілік, азаматтық-құқықтық жауапкершілік (мысалы, психологиялық зиян немесе балалардың құқықтарын қорғау мақсатында өтемақы) көзделген. Отбасы институтының құқықтық жауапкершілігі екі деңгейде айқындалуы тиіс, атап айтқанда, профилактикалық – зорлық-зомбылықтың алдын алу, құқықтық мәдениетті арттыру, отбасы мүшелеріне психологиялық қолдау көрсету. Ал құқықтық деңгейде – құқық бұзушылыққа жол берген жағдайда қылмыстық, әкімшілік және азаматтық жауапкершілікті қолдану. Яғни, отбасы институты тек әлеуметтік функцияны атқармай, құқықтық жауапкершілікті орындаушы құрылым ретінде де әрекет етуі қажет.

– Жасөспірім қыздардың құқықтарын қорғау саласында кәмелетке толмағандар туралы заңнаманың өзекті мәселелері қандай?

– Жасөспірім қыздардың құқықтарын қорғау саласында кәмелетке толмағандар туралы заңнамадағы мәселелер қатарына біріншіден, құқықтық қорғаудың жеткіліксіздігі жатады. Мысалы, тұрмыстық зорлық-зомбылық немесе сексуалды қысым жағдайлары заңда толық қамтылмаған және жасөспірімдердің дауыс беру, еңбек ету, білім алу құқықтары мен жеке өмір құқығын қорғау формалды сипатта ғана көрініс табады. Екіншіден, сексуалды және репродуктивті құқықтарына байланысты (контрацепция, жүктіліктен қорғау, абортқа қатысты құқықтар) заңда шектеудің болуы. Ал бұл олардың денсаулыққа, білімге және әлеуметтік өмірге қол жеткізуін шектейді. Үшіншіден, жасөспірім қыздардың білім алу құқықтарының шектелуі. Оған қоғамдық және экономикалық факторлар әсер етеді, мәселен, тұрмыстық жағдайдың төмендігі, гендерлік стереотиптер және т.б. Жалпы, білім беретін мектептерде гендерлік теңдік пен зорлық-зомбылыққа қарсы білім беру жүйесі әлі толық енгізілмеген. Төртіншіден, цифрлық қауіпсіздіктің қорғалмауы. Қазіргі жасөспірім қыздар үшін онлайн зорлық, кибербуллинг, интимдік сурет/бейнекөрініс тарату маңыз-

ды қауіп болып отыр. Бесіншіден, жыныстық және тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрестің әлсіздігі. Көп жағдайда жасөспірім қыздарға қатысты зорлық-зомбылық ісін тергеу кешіктіріледі, жазалау шаралары жеткіліксіз. Жасөспірімдерге арналған арнайы сот және әлеуметтік қорғау жүйелері толық жетілдірілмеген. Біздің елімізде құқықтық база қалыптасқан, алайда, оны қолдану мен қорғаудағы практикалық проблемалар, цифрлық қауіпсіздік, гендерлік теңдік, зорлық-зомбылыққа қарсы қорғаныс, құқықтық сауаттылық сияқты өзекті мәселелер әлі де шешімін таппаған.

– Зорлық-зомбылықтың алдын алуда құқықтық профилактика мен ерте әрекет ету тетіктерінің рөліне қалай баға берер едіңіз?

– Тұрмыстық зорлық-зомбылық дегеніміз – адамның отбасындағы немесе жақын қарым-қатынастағы адамдар тарапынан физикалық, эмоционалдық немесе психологиялық зорлық көруі, қысқасы әлеуметтік мәселелер болып табылады. Соңғы жылдары елімізде тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы құқықтық саясатты күшейту қажеттілігі артып келеді. Бұл тұрғыда құқықтық профилактика және тұрмыстық зорлық-зомбылықты болдырмау немесе ерте әрекет ету тетіктері және оның зардаптарын азайтуда оң нәтижесін береді деп санаймын.

– Құқық қорғау органдары, білім беру ұйымдары және әлеуметтік қызметтердің өзара іс-қимылы құқықтық тұрғыдан жеткілікті деңгейде реттелген бе?

– Құқықтық тұрғыдан алғанда, Қазақстан Республикасында құқық қорғау органдары, білім беру ұйымдары және әлеуметтік қызметтердің өзара іс-қимылы негізгі заңдармен қамтамасыз етілген, алайда, оны жеткілікті деңгейде деп айту қиын. Себебі, процедуралық нақтылау жетіспейді.

– Әйелдер мен жасөспірім қыздарға қатысты зорлық-зомбылық істері бойынша сот практикасына тән негізгі проблемалар қандай?

– Әйелдер мен жасөспірім қыздарға қатысты зорлық-зомбылық істері бойынша сот практикасына тән негізгі проблемалар бірнеше деңгейде көрінеді, біріншіден, заңнамалық проблемалар. Мысалы, кейбір заңдарда әйелдерге және балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың формалары сипатталмаған, сондай-ақ, зорлық-зомбылық үшін тағайындалатын жазаның жеңілдігі сот шешімдерінің тиімділігін төмендетеді. Екіншіден, процедуралық проблемалар. Оған сот процесінің ұзақ болуы зорлық-зомбылық құрбандарына психологиялық стресс туғызады. Үшіншіден, дәлелдемелік проблемалар, яғни, дәлелдердің жеткіліксіздігі.

Елімізде тұрмыстық психологиялық зорлық-зомбылықты дәлелдеу қиын. Оның негізгі себептеріне медициналық сараптаманың кешігуі, соның салдарынан зорлық-зомбылық белгілерінің уақытылы тіркелмеуі, т.б. жатады. Нәтижесінде кейбір сот істері тоқтатылады. Сонымен қатар, мәдени және әлеуметтік факторлардың әсері бар. Бұл жерде қоғамдағы әйелдер қауымының құқықтық сауатсыздығын да атауға болады. Көп жағдайда құрбандар өз құқықтарын білмейді немесе оларды қорғаудың жолдарын ұғына бермейді. Одан кейінгі мәселе – сот органдарына сенімнің болмауы. Зорлық-зомбылық құрбандары кейде соттың әділ шешім шығаратынына сенбейді, бұл құқық қорғау механизмін қолдану мотивациясын төмендетеді.

– Бұл бағытта халықаралық құқық нормалары мен ұлттық заңнаманың арақатынасы қалай жүзеге асырылуы тиіс?

– Әйелдер мен жасөспірім қыздарға қатысты зорлық-зомбылық мәселелері бойынша халықаралық құқық нормалары мен ұлттық заңнаманың үйлесімділігі өте маңызды. Халықаралық стандарттарды іске асыру заңнамалық және процедуралық, практикалық деңгейлерде жүзеге асырылуы тиіс.

– Ал қоғамдық ұйымдардың зорлық-зомбылықтың алдын алудағы қызметін құқықтық реттеу қаншалықты маңызды деп санайсыз?

– Өте маңызды деп санаймын. Бұл өз кезегінде, қоғамдық ұйымдардың құқықтық мәртебесін айқындайды. Қоғамдық қорғауды күшейтеді, яғни, құқықтық реттеу арқылы ұйымдар өз қызметін кеңейтіп, әлеуметтік шаралар, ақпараттық науқандар, тәлімгерлік бағдарламалар, психологиялық қолдау сияқты тиімді әдістерді жүзеге асыра алады. Қоғамдық ұйымдардың зорлық-зомбылықтың алдын алу қызметін құқықтық реттеу олардың тиімділігін арттырады, қоғамда сенім қалыптастырады және заң шеңберінде қорғалуын қамтамасыз етеді.

– Заң ғылымы тұрғысынан әйелдер мен жасөспірім қыздарға қатысты зорлық-зомбылықтың алдын

алу жүйесін жетілдіру үшін қандай заңнамалық өзгерістер қажет деп ойлайсыз?

– Әйелдер мен жасөспірім қыздарға қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алу жүйесін жетілдіру үшін заңнамалық өзгерістерді бірнеше бағытта қарастыруға болады. Алдымен құқықтық анықтамаларға қатысты айтар болсақ, мәселен, қазіргі қолданыстағы заңдарда «отбасылық зорлық-зомбылық», «сексуалды қанау», «психологиялық қысым» сияқты ұғымдардың нақты анықтамалары жеткіліксіз берілген. Осы ретте заңнамалық актілерде зорлық-зомбылықтың барлық түрлерін нақты анықтау қажет деп санаймын. Зорлық-зомбылықтың алдын алу шараларын заңнамалық бекіту қажет.

Мектептерде, жоғары оқу орындарында жыныстық сауаттылық пен зорлық-зомбылықтан қорғау бағдарламаларын міндетті етуді бекіту, құрбандарға арналған қауіпсіз баспаналар мен әлеуметтік қызметтерді заңнамалық бекіту және құқық қорғау органдарының жауапкершілігі мен стандарттарын бекіту қажет. Одан кейін жазалау механизмін жетілдіру. Ол үшін зорлық-зомбылыққа қатысты қылмыстарда минималды және максималды жаза шектерін нақтылау қажет деп ойлаймын.

– Қоғамда құқықтық мәдениетті арттыру зорлық-зомбылықтың алдын алуға қаншалықты ықпал етеді?

– Ең алдымен азаматтардың өз құқықтарын қорғауға, құқық бұзушылықты болдырмауға ықпал етеді және қақтығыстарды бейбіт жолмен шешу мәдениетін қалыптастырады. Болашақта бұл салада құқық қолдану тәжірибесін жетілдіру үшін құқықтық дағдыларды практикалық тұрғыда дамыту, қоғаммен байланыс және құқықтық мәдениетті арттыру, инновациялық технологияларды енгізу, сот практикасын жүйелеу кешенді түрде жұмыс істеуі қажет.

– Уақыт тауып, пікірлескеніңізге рақмет!

Сұхбаттасқан
Ақбота ЕРБОЛҚЫЗЫ,
журналист

ҚЫЛМЫСТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДІ ЖЕТІЛДІРУ АСА ӨЗЕКТІ

Мемлекеттегі демократия деңгейі, адам құқықтары мен бостандықтарының нақты сақталуы қылмыстық іс жүргізу жағдайына тікелей байланысты екені белгілі. Соның ішінде кінәсіздік презумпциясын қатаң сақтауға негізделген әділетті және бейтарап сот құқықтық мемлекеттің тірегі ретінде қызмет етеді, демократиялық институттарды нығайтады, экономикалық дамуға ықпал етіп, соның нәтижесінде қоғамның билікке деген сенімін қалыптастырады. Ал керісінше тәуелді және сыбайластық пен жемқорлыққа шырмалған сот төрелігі әділдік негіздерін әлсіретеді, билікті теріс пайдалануға жол ашып, адам құқықтарының бұзылуына ықпал етеді. Бұл сәйкесінше елдің экономикалық өсуін тежеп, елге қаржы салғысы келетін инвесторларды қорқытады және азаматтардың сот жүйесіне ғана емес, жалпы мемлекетке деген сенімін төмендетуге түрткі болады.

Қазақстан Республикасының Конституциясы мен Қылмыстық-процестік кодексі судьялардың тәуелсіздігін қалыптастырып, кінәсіздік презумпциясы мен адамды озбырлықтан, негізсіз айыптаулардан, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын заңсыз шектеуден қорғауға арналған басқа да негізгі қағидаттарды белгілейді. Алайда, күнделікті тәжірибедегі құқық қолдану практикасы бұл нормалардың әрдайым сақтала

Ә. ЖҮКЕНОВ,
Қазақстан Республикасы Жоғарғы
Сотының қылмыстық істер жөніндегі сот
алқасының бұрынғы төрағасы, «Қазақстан
Республикасы Жоғарғы Сотының
отставкадағы судьялары»
қоғамдық бірлестігінің тең төрағасы

бермейтінін, өмірде толыққанды көрініс таба алмайтынын көрсетіп отыр.

Республикамызда жарияланған әділет-

тілік қағидаттары сот жүйесінің нақты негізіне айналуы үшін қоғамның соттарға деген шынайы құрметі мен сеніміне қол жеткізу қажет. Кәсіпкерліктің дамуы да, елдің инвестициялық тартымдылығы да, соның ішінде шетелдік инвесторлардың қызығушылығын арттыру да сотқа деген көзқарасқа тікелей тәуелді. Мұндағы басты шарт Конституциялық кепілдіктерді мінсіз сақтаумен тамырлас. Соның ішінде барша азаматтардың заң мен сот алдындағы теңдігін (14-бап), судьяның тәуелсіздігі мен сот төрелігін жүзеге асыру ісіне қандай да бір араласуға жол бермеу (77-бап) секілді сот процесін ретке келтіруге және сауықтыруға бағытталған елеулі заңнамалық және ұйымдастырушылық шараларды қабылдау аса өзекті.

Менің ойымша, қылмыстық сот ісін жүргізу процесі кінәсіздік презумпциясын, тараптардың нақты теңдігі мен шынайы бәсекелестігін, сондай-ақ қылмыстық процестің барлық басқа да негізгі принциптерін сөзсіз және қатаң сақтауға негізделуі керек. Ол қазіргі заманғы технологиялар мен жасанды интеллект мүмкіндіктеріне сүйене отырып, қылмыстық іс жүргізу заңнамасын тиісті жаңартуды, оның ішінде Қылмыстық-процесте бірқатар негізгі ережелерді бекітуді қажет етеді.

Біріншіден, сотқа дейінгі тергеп-тексеру қылмыстық процестің дербес, соттан оқшауланған кезеңі ретінде қарастырылмауға тиіс. Бұл қылмыстық қудалау органының жеке-дара «шындықты айқындауына» алып келеді. Оның шынайы мақсаты – сот процесіне дайындалу, осы процесс барысында айыптау және қорғау тараптары дәлелдемелерді тек соттың кейіннен зерттеуі үшін жинайды және қорғайды (қорғаушы тарап күдікке қарсы шықпайтын жағдайларды қоспағанда).

Екіншіден, сот әділдігіне сай оқиғаның мән-жайын анықтау, адамды кінәлі немесе кінәсіз деп тану және кінәлі адамға қылмыстық жаза тағайындау – бірінші сатыдағы сотта, ал заңда көзделген жағдайларда – апелляциялық сотта жария, ашық және шынайы бәсекелестік жағдайында жүзеге асырылуы тиіс.

Үшіншіден, заңды күшіне енген үкім немесе өзге де сот актісі кідіріссіз және талапқа

сай сапалы орындалуға тиіс. Оларды қайта қарау жаппай сипат алмауы керек. Әрі сот актілерін қайта қарау формалды сипатта болмауы тиіс. Заңды күшіне енген сот актісі заңда тікелей көзделген ерекше жағдайларда, құқықтық тұрақтылық пен сот билігіне деген сенімнің кепілі ретінде қайта қаралуы тиіс.

Түптеп келгенде, судьялардың тәуелсіздігін нақты қамтамасыз ету үшін және сот жүйесіндегі сыбайлас жемқорлық көріністерін жою үшін судьяның тәуелсіздігіне қол сұғушылық, сотты құрметтемеу және соттың сот төрелігін іске асыру жөніндегі қызметіне араласу әрекеттерінің кез келгеніне қатысты жауапкершілікті барынша күшейту қажет. Мұндай талаппен қатар судьялардың өздерінің сыбайлас жемқорлық үшін жауапкершілігін арттыру маңызды. Сондай-ақ сот төрелігін жүзеге асыруда сыбайлас жемқорлыққа және сыртқы қысымға қарсы күрес шараларын қабылдамағаны үшін де судьялардың жауаптылығын көтерген орынды.

Сотқа дейінгі тергеу қылмыстық сот төрелігі жүйесіндегі негізгі функцияны орындау құзыретіне ие. Оның басты міндеті қылмыстық құқық бұзушылықтардың жолын кесу, оларды жедел, жан-жақты және толық ашу, сондай-ақ қылмыстық істі сот талқылауына дайындау мақсатында тиісті тергеу жүргізу болып табылады. Дәл осы кезеңде айыптау және қорғау тараптары сотқа дәлел ретінде ұсынылатын нақты деректерді тиянақты жинауы керек.

Осы тұрғыдан алғанда сотқа дейінгі тергеп-тексеруді бастаудың қазіргі қолданыстағы тәртібі түбегейлі қайта қарауды қажет етеді деп санаймын. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміндегі (СДТТБТ) тіркеу институтын жаңғырту кезек күттірмейді. Қылмыстық процестің осы кезеңін реттейтін Қылмыстық-процестік кодекс нормалары да жетілдіруді қажет етеді. Себебі оларда нақты регламенттелген тіркеу рәсімі жоқ, оны жүзеге асырудың нақты мерзімдері белгіленбеген, ал СДТТБТ-ға мәліметтерді енгізу үшін қажетті негіздер белгісіз және анық емес тұжырымдалған.

Мұндай құқықтық белгісіздіктің соңы

құқық қолдану тәжірибесінде әртүрлі практика тудырып, тіркеу немесе тіркеуден бас тарту туралы өз бетінше шешімдер қабылдауға қолайлы жағдайлар туғызады. Сонымен қатар, мұндай шешімдерді көбінесе тиісті процедуралық мәртебесі жоқ адамдар қабылдайды. Ал бұл сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін тудырып, заңға бағынатын, заңнан аттамайтын азаматтар мен адал кәсіпкерлердің қылмыстық қудалау саласына негізсіз тартылуына жол ашуы мүмкін. Яғни, нақтылықтың болмауы мемлекеттегі құқықтық тұрақтылыққа теріс әсерін тигізеді.

ҚПК-нің нормаларындағы олқылықтар салдарынан Бас Прокурордың бұйрығы деңгейінде – тіркеудің қосымша ережелерін мәжбүрлеп енгізу орын алды. Дәл осы акт Ақпаратты есепке алу кітабы (АЕАК) ұғымы бекітіліп, оның мәртебесі мен қылмыстық құқық бұзушылықтарды тіркеу процесіндегі рөлі анықталды. Алайда, мұндай тәсіл орынды күмән тудырады, өйткені адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын тікелей қозғайтын іс жүргізу ережелері тек заңға тәуелді ережелермен емес, нақты заңмен, соның ішінде Қылмыстық-процестік кодексімен белгіленуі керек.

Қылмыстық іс жүргізудегі сотқа дейінгі тергеудің басталуы сияқты маңызды кезең құқықтық белгісіздік деңгейінде қалмауы керек. Бұл тетік қылмыстық іс жүргізудің негізгі қағидаттарын қатаң сақтай отырып, Қылмыстық-процестік кодексінде тікелей, анық және жан-жақты реттелуі тиіс және қылмыстық сот ісін жүргізудің іргелі қағидаттарын мүлтіксіз сақтауы керек.

Осыған байланысты Қылмыстық-процестік кодексіндегі бірқатар негізгі ережелерді бекіту қажет деп санаймын. Ең алдымен, қылмыстық құқық бұзушылықты тіркеудің негізін нақты және біржақты анықтау қажет. Кез келген күмән тіркеу туралы шешімнен бас тартуға емес, қабылдауға негізделуі керек. Бұл қылмыстық процестің мақсаттарына сәйкес келеді және өтініш берушілердің құқықтарының нақты қорғалуын қамтамасыз етеді. Тіркеудің қатаң және міндетті мерзімдерін белгілеу өте маңызды. Мысалы, тиісті ақпарат алынған сәттен бастап 24 сағаттан кешіктірмей тіркеу нақты бекітілуі шарт. Бұл

бюрократияның, процедуралық шешімдер қабылдаудағы кідірістердің алдын алып, тергеуді алдын ала «бейресми» шолумен ауыстыруға жол бермеуге көмектеседі. Сонымен қатар, жаңа құқықтық институт ретінде – ықтимал қылмыстық құқық бұзушылық туралы ақпаратты процедуралық тексеруді енгізудің объективті қажеттілігі бар. Сонымен қатар, орын алуы мүмкін қылмыстық құқық бұзушылық туралы ақпаратты процестік тексеруге жол ашатын жаңа құқықтық институтты енгізу қажеттілігі туындап отыр. Мұндай тетік әртүрлі ведомстволық тәжірибе ретінде емес, алынған ақпаратты бастапқы бағалаудың заңды және ашық құралына айналуы керек.

Процестік тексеруді жүргізу тәртібі де заңмен егжей-тегжейлі регламенттелуге тиіс. Оны сотқа дейінгі тергеу органы қатаң белгіленген мерзімде – үш күнге дейін жүргізуі шарт. Тек прокурордың уәжді қаулысының негізінде ғана бұл мерзім он күнге дейін ұзартылғаны жөн. Дегенмен, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына негізсіз араласуды болдырмау үшін мұндай тексеру шеңберінде тек жауап алу, оқиға орнын тексеру және құжаттарды сұрау сияқты шектеулі процессуалдық әрекеттерді ғана жүзеге асыру керек.

Ең бастысы, қылмыстық қудалаудың басталу сәтін заңды түрде анықтау түбегейлі маңызды болып отыр. Бұл аталған тергеу нәтижелері бойынша процессуалдық шешім қабылданған сәт деп саналуы керек. Оны процессуалдық прокурор бекітуі керек. Мұндай реттеу құқықтық сенімділікті қамтамасыз етеді, жеке тұлғалардың құқықтарын қорғау кепілдіктерін күшейтеді және сотқа дейінгі тергеуді бастау тәжірибесін заң мен әділдік талаптарына сәйкестендіреді.

Жеке тұлғаны қылмыстық жауапкершілікке тартумен және оның құқықтары мен бостандықтарын шектейтін шараларды қолданумен байланысты тікелей сотқа дейінгі тергеу механизмі түбегейлі оңтайландыруды талап етеді. Ол анық құрылымдалған және түсінікті нысанда жүргізілуі тиіс. Осы ретте негізгі үш нысанды ғана белгілеу орынды: біріншіден, қылмыстық теріс қылықтар бойынша хаттамалық нысан; екіншіден, қорға-

ушы тарап күдікке қарсылық білдірмейтін істер бойынша жеңілдетілген тергеу; үшіншіден, күдікке қарсылық білдірілетін істер бойынша тергеу – айыптау және қорғаушы тараптардың кейіннен сотқа ұсыну үшін нақты дәлелдемелерді бәсекелестік негізде жинауы арқылы белгіленеді.

Теріс қылықтар үшін қылмыстық қудалау механизмінің өзі жүйелі түрде реттелуі керек. Бұл Қылмыстық-процестік кодекске де, Қылмыстық кодекске де өзгерістер енгізуді талап етеді. Қылмыстық кодексте тек қылмыстар үшін жауапкершілік туралы ережелер қарастырылуы керек. Қылмыстық теріс қылықтар үшін жауапкершілікті жеке нормативтік актіге – Қылмыстық теріс қылықтар туралы кодекске шығарған жөн.

Қылмыстық теріс қылықтар бойынша сот үкімі шығарылатын бүгінгі тәжірибе теріс қылықтың сипатына тікелей қайшы келеді, өйткені ол соттылыққа әкеп соқтырмайды. Нәтижесінде қылмыстық жауапкершілікке тартылған адамдардың статистикасы жасанды түрде көтеріледі. Қоғамдық қауіптілік деңгейі бойынша теріс қылықтарды қылмыстармен салыстыру мүмкін емес. Сондықтан да бұл құқықтық тетіктермен реттелмеуге тиіс. Осы ұстанымды басшылыққа ала отырып Әкімшілік іс жүргізу кодексін енгізумен байланысты реформаны аяқтап, «Қылмыстық теріс қылық» және «Әкімшілік құқық бұзушылық» ұғымдарын тұжырымдамалық тұрғыдан ажырату кезек күттірмейді. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексте мемлекеттік органның сотқа жүгінбей-ақ өз бетінше жаза тағайындауға құқығы бар құқық бұзушылықтары ғана сақталуы тиіс. Керісінше, Қылмыстық теріс қылық туралы кодекске сот шешімін талап ететін әкімшілік құқық бұзушылықтар енгізілуі керек, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтар мен кейбір айқын жеңіл қылмыстарды Қылмыстық кодекстен алып тастау керек.

Қылмыстық теріс қылық туралы істер бойынша арнайы жеңілдетілген рәсім енгізілуі тиіс. Ол полиция құқығы моделіне негізделгені жөн. Қылмыстық теріс қылық анықталғаннан кейін, сотқа дейінгі тергеу органы дереу немесе мүмкіндігінше тезірек хаттама жасап, оны сотқа ұсынуы тиіс. Бұл

тергеу органдарына өз күш-жігерін шынымен күрделі және қоғамдық қауіпті қылмыстарды тергеуге бағыттауға мүмкіндік береді. Мұндай істер бойынша сот отырыстары да әкімшілік құқық бұзушылықтар бойынша қазіргі іс жүргізуге ұқсас жылдам және ауыртпалықсыз болуы керек.

Қылмыстық теріс қылық үшін жауапкершілік белгілегенде үкім емес, сот қаулысы шығарылғаны орынды. Онда жеке тұлғаның соттылығы жоқ екені ресми түрде танылуы тиіс. Қоғамдық санада мұндай қылмыс жасағандар қылмыскер деп қабылданбайды, бұл жалпы алғанда мемлекеттік қысым деңгейін төмендетеді. Сонымен қатар, қорғаушылар қылмыстық тергеудің жеңілдетілген нысандарын таңдауы үшін Қылмыстық кодекске және Қылмыстық-процестік кодекске құқықтық ынталандыру шараларын енгізу қажет. Бұл, ең алдымен, татуласу және кінәні мойындау туралы келісімнің аясын айтарлықтай кеңейтеді, соның ішінде оларды ауыр және кейбір ерекше ауыр қылмыстарға қолдануға мүмкіндік береді.

Қылмыстық кодексте жеңілдетілген тәртіппен тергелген істер бойынша жазаларды айтарлықтай азайту нақты қарастырылуы тиіс. Мұндай істер бойынша, сондай-ақ айыптау мен қорғау арасында дау тудырмайтын істер бойынша сот ісін жүргізу мүмкіндігінше жеңілдетілуі керек (қысқартылған тәртіп). Бұл тергеу органдары мен прокуратураның жұмыс жүктемесін айтарлықтай азайтып қана қоймай, ресурстарды күрделі және шулы істерді тергеуге бағыттайды, сонымен қатар бұл соттардың да жүктемесін жеңілдетеді.

Тараптар келісімге келмеген, күдікті кінәсін мойындамаған немесе құқықтық бағалаумен келіспеген істер ғана толыққанды қарау үшін сотқа берілуі тиіс. Сонымен қатар, іс сотқа жіберілмес бұрын жаңа міндетті кезең енгізілуі керек. Осы кезеңде айыптау тарапы мен қорғау тарапы өзара ақпарат алмасуы тиіс. Яғни, бұл кезеңде прокурор мен қорғаушы материалдармен алмасады, істі сотқа жіберу перспективаларын, қылмыстық қудалауды тоқтату мүмкіндігін немесе кінәні мойындау туралы келісім жасасуды талқылайды.

Дәл осы жерде жарыспалы сот ісін жүргізу қажеттілігі туралы түпкілікті шешім қабылдануы керек. Мұндағы басым қағида – жарыспалы сот ісін жүргізу үшін өте аз ғана істер берілуі керек, олардың көпшілігі сотқа дейінгі кезеңде шешілуі немесе қысқартылған тәртіпте қарау үшін сотқа жіберілуі тиіс. Қорғаушы тарап күдікпен келіспеген жағдайда, сотқа дейінгі тергеуді сот отырысына дайындық кезеңіне ауыстыру қажет. Дегенмен, қолданыстағы Қылмыстық-процестік кодексте айқын теңгерімсіздік сақталған. Себебі, прокурор тергеуді іс жүзінде нақты басқарады, қылмыстық істі тұжырымдайды және оны аяқтап сотқа ұсынады. Соған орай сот отырысы көбінесе сотқа дейінгі тергеудің формалды жалғасына айналады.

Қорғаушы тараптың, әсіресе мемлекет кепілдік берген заң көмегі жүйесінде жұмыс істейтін адвокаттардың қорғауға енжарлықпен қарауы айыптаушылық бағытты күшейтетінін және кінәсіздік презумпциясы қағидатын бұзатынын мойындауымыз керек. Соның кесірінен қоғамда сотты жазалаушы орган ретінде қабылдайтындар бар.

Сонымен қатар, мұндай істерде қылмыстық іс сот отырысы кезінде тікелей қаралуы тиіс. Сот шешімі тек ашық сот отырысында зерттелген және екі тараптың да белсенді қатысуымен расталған дәлелдемелерге негізделгені дұрыс.

Жарыспалылық жүйесін нығайту мемлекеттік айыптаушылар мен қорғаушылардың кәсіби өсуіне әкеледі, бұл сондай-ақ олардың сот процесіне дайындалуға қатысты жауапкершілігін арттырады. Мемлекет жарыспалылық жүйесі арқылы қаралған әрбір іс сотқа дейінгі кезеңде тиісті бақылауға алынуын және сотта толыққанды мемлекеттік айыптауды қамтамасыз ету үшін процесуалдық прокурорлар санын көбейтуі қажет.

Сонымен қатар, қорғаушыларға деректерді өз бетінше жинауға және оларды қорғау актісімен бірге сотқа ұсынуға нақты мүмкіндіктер бере отырып, адвокаттардың өкілеттіктерін кеңейту кезек күттірмейді. Кепілдендірілген заң көмегі желісі бойынша істерге қатысатын адвокаттардың еңбегіне төленетін ақыны де айтарлықтай өсіру

маңызды. Әсіресе «Жеке детективтік қызмет туралы» заңның қабылдануы адвокаттарға дәлелдемелер жинау үшін детективтік қызметтерді заңды түрде пайдалануға мүмкіндік берер еді.

Алқабилердің қатысуымен өткен сот практикасы белсенді бәсекелестіктің қажеттілігін айқын көрсетеді. Алқабилердің кәсіби судьялардан айырмашылығы, айыптаушы тарап жасаған іс материалдарымен алдын ала таныспайды және тек сотта тараптар ұсынған дәлелдер мен дәлелдемелер негізінде шешім шығарады. Нәтижесінде мұндай істер бойынша ақтау үкімдерінің деңгейі 10-15 пайызға жетеді, ал әдеттегі процестерде ол өте сирек. Сот процестерінде істердің тек 1%-дан астамына ақтау үкімі шығарылған. Сотқа дейінгі тергеу жүргізілмеген және барлық мән-жайлар сотта анықталатын жеке айыптау істері бойынша ақтау үлесі 40 пайызға дейін жетеді. Бұл сондай-ақ қоғамдық айыптау істерінің бір бөлігін жеке санатқа ауыстыру мүмкіндігін қарастыруға негіз береді. Соның арқасында тергеу органдары мен прокуратура мойнына түсетін жүктеме айтарлықтай азаяды. Бұл сондай-ақ кейбір мемлекеттік айыптау істерін жеке санатқа ауыстыру мүмкіндігін қарастыруға негіз қалайды, нәтижесінде тергеу органдары мен прокуратураға түсетін ауыртпалықты одан әрі төмендетеді.

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні, елімізде бірінші сатыдағы сот негізгі сот органы ретінде қарастырылуы керек. «Кәсібилігі төмен» сот судьяларының қателіктерін жоғары соттар түзетуі керек деген түсінік тұжырымдамалық тұрғыдан дұрыс емес. Тиімді және әділ сот төрелігін бірінші және апелляциялық деңгейдегі жоғары кәсіби судьялар қамтамасыз етуі керек. Сондықтан бұл соттар білікті кадрлармен және қажетті материалдық-техникалық ресурстармен тең дәрежеде қамтамасыз етілуі тиіс. Бұл сондай-ақ Қазақстан Республикасы Конституциясының 80-бабында да талап етіледі, оған сәйкес сотты қаржыландыру және судьяларды тұрғын үймен қамтамасыз ету республикалық бюджеттен жүзеге асырылады, сондай-ақ сот төрелігін толық және тәуелсіз жүзеге асыру жан-жақты қамтамасыз етілуі тиіс.

ЗАПРЕЩАЮЩИЕ НОРМЫ КОНСТИТУЦИИ КАЗАХСТАНА

Аскар УРТЕМБАЕВ,
начальник Центра судебной системы
и правоохранительных органов
Института парламентаризма

В настоящей статье предлагаем рассмотреть запрещающие нормы, закрепленные в Конституции Республики Казахстан. Как известно, запрещающие нормы права — нормы, которые прямо указывают на не-

допустимость определенных действий, а за их нарушение устанавливают юридическую ответственность¹.

Прежде чем переходить к анализу запрещающих норм, отметим значение, признаки и функции запрещающих норм.

Значение запрещающих норм состоит в том, что законодатель путем их принятия прямо устанавливает невозможность (запрет, недопустимость) совершения тех или иных действий в целях обеспечения установленного правопорядка. Суть правового запрета — выставление строгих ограничений («красных флажков») при регулировании отдельных наиболее важных общественных отношений, а также недопущение неблагоприятных последствий, которые могут возникнуть в случае их нарушения. «Запрещающие нормы налагают обязанность воздержаться от совершения определенных действий, т.е. обязанность не нарушать установленный запрет»².

Признаками запрещающих норм являются следующие:

категоричность — они не предполагают выбора: запрещенное деяние недопустимо при любых условиях; 2) прямое указание на запрет — такие нормы в той или иной форме содержат запрет; 3) установление ответственности — нарушение нормы влечёт применение мер государственного принуждения.

К функциям запрещающих норм относят следующие: 1) охранительная функция — защита общественных интересов и безопасности; 2) дисциплинирующая функция

¹ Запрещающие нормы права / <https://sl.ceur.ru/item112794/>

² Жинкин С.А. «Теория государства и права: краткий курс лекций», Москва: Эксмо, 2025 г., стр. 112

– формирование у граждан и организаций установки на правомерное поведение; 3) регулятивная функция – обеспечение стабильности правовой системы, исключая произвольные действия, которые могут нарушить баланс интересов общества, государства и личности; 4) превентивная функция — предотвращение нарушений, а не только наказание за них³.

Важность конституционных запретов объясняется их высшей юридической силой, которая характеризует Конституцию, как основной закон страны. Из этого следует, что, несмотря на прямое действие Конституции, они могут быть реализованы (отражены) в законах и предусматривать ответственность за их нарушение.

В Конституции страны 43 запрещающие нормы, закрепленные в 33 статьях (всего в Конституции 101 статья)⁴. Рассмотрим запрещающие нормы с точки зрения их формулирования. Анализ таких норм показывает, что в Конституции используются следующие формулировки: «запрещается», «запрещаются», «не должен», «не должны», «не допускается», «не допустимо», «не вправе», «не имеют права», «не может быть», «не могут», «не признается», «не подлежат применению», «не имеют», «не совместима», «являются неизменными».

1. Классификация запрещающих норм Конституции

Запрещающие нормы могут классифицироваться по следующим основаниям: по отраслям права, по степени опасности (особо опасные и менее опасные) и по форме выражения (прямые и косвенные).

В свою очередь, запрещающие нормы Конституции предлагаем разделить условно на следующие группы:

нормы, касающиеся запрета деятельности, институтов или нормативных правовых актов;

нормы, касающиеся прав человека и гражданина;

нормы, касающиеся статуса отдельных лиц;

нормы, касающиеся изменений самой Конституции;

нормы, касающиеся иммунитета отдельных лиц.

К первой группе запрещающих норм предлагаем относить следующие нормы:

«Не допускается создание в государственных органах организаций политических партий». (п. 1. ст. 5); «Запрещаются создание и деятельность общественных объединений, цели или действия которых направлены на насильственное изменение конституционного строя, нарушение целостности Республики, подрыв безопасности государства, разжигание социальной, расовой, национальной, религиозной, сословной и родовой розни, а также создание не предусмотренных законодательством военизированных формирований». (п. 3. ст. 5); «В Республике не допускается деятельность политических партий и профессиональных союзов других государств, партий на религиозной основе, а также финансирование политических партий и профессиональных союзов иностранными юридическими лицами и гражданами, иностранными государствами и международными организациями» (п. 4. ст. 5); «Цензура запрещается» (п. 1 ст. 20); «Недобросовестная конкуренция запрещается» (п. 4 ст. 26); «Законы и международные договоры, признанные не соответствующими Конституции Республики Казахстан, не могут быть подписаны либо, соответственно, ратифицированы и введены в действие. Законы и иные правовые акты, их отдельные положения, признанные неконституционными, в том числе ущемляющими закрепленные Конституцией права и свободы человека и гражданина, отменяются и не подлежат применению со дня принятия Конституционным Судом реше-

³ Запрещающие нормы права / <https://sl.ceur.ru/item112794/>

⁴ Конституция Республики Казахстан / https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_

ния или с даты, им установленной» (п. 1 и 2 ст. 74); «Учреждение специальных и чрезвычайных судов под каким-либо названием не допускается.» (п. 4 ст. 75); «Законы, устанавливающие или усиливающие ответственность, возлагающие новые обязанности на граждан или ухудшающие их положение, обратной силы не имеют; Применение уголовного закона по аналогии не допускается» (пп. 5) и 10) п. 3 ст. 77).

Таким образом, данные нормы запрещают не только определенную деятельность (недобросовестная конкуренция), но и институты (цензура, политические партии и другие общественные объединения, специальные и чрезвычайные суды, институты обратной силы закона и аналогии закона).

Во второй группе запрещающих норм находятся следующие нормы:

«Гражданин Республики Казахстан не может быть выдан иностранному государству, если иное не установлено международными договорами Республики» (п. 1. ст. 11); «Осуществление прав и свобод человека и гражданина не должно нарушать прав и свобод других лиц, посягать на конституционный строй и общественную нравственность» (п. 5. ст. 12); «Никто не вправе произвольно лишать человека жизни. Смертная казнь запрещается» (п. 2 ст. 15); «Никто не должен подвергаться пыткам, насилию, другому жестокому или унижающему человеческое достоинство обращению или наказанию» (п. 2. ст. 17); «Не допускается лишение жилища, иначе как по решению суда» (п. 1. ст. 25); «Никто не может быть лишен своего имущества, иначе как по решению суда» (п. 3. ст. 26); «Не имеют право избирать и быть избранными, участвовать в республиканском референдуме граждане, признанные судом недееспособными, а также содержащиеся в местах лишения свободы по приговору суда» (п. 3. ст. 33); «Не допускается ни в какой форме ограничение прав и свобод граждан по политическим мотивам. Ни в каких случаях не подлежат ограничению права и свободы, предусмотренные статьями 11, 13–15, пунктом 1 статьи 16, статьей 17, ста-

теей 19, статьей 22, пунктом 2 статьи 26 Конституции» (п. 3. ст. 39); «Никто не может быть подвергнут повторно уголовной или административной ответственности за одно и то же правонарушение. Никому не может быть без его согласия изменена подсудность, предусмотренная для него законом» (пп. 2) и 3) п. 3 ст. 77).

К третьей группе относятся следующие нормы:

а) касающиеся статуса Президента и его близких родственников:

«Очередные выборы Президента Республики проводятся в первое воскресенье декабря и не могут совпадать по срокам с выборами нового состава Парламента Республики» (п.3 ст. 41)

«Одно и то же лицо не может быть избрано Президентом Республики более одного раза» (п. 5 ст. 42);

«Президент Республики Казахстан не вправе быть депутатом представительного органа, занимать иные оплачиваемые должности и осуществлять предпринимательскую деятельность.

На период осуществления своих полномочий Президент Республики Казахстан не должен состоять в политической партии.

Близкие родственники Президента Республики Казахстан не вправе занимать должности политических государственных служащих, руководителей субъектов квазигосударственного сектора» (п. 2, 3, 4 ст. 43).

б) касающиеся статуса депутатов Парламента, членов Правительства, судей, отдельных должностных лиц и работников:

«Председатели и судьи Конституционного Суда, Верховного Суда и иных судов, председатели и члены Центральной избирательной комиссии, Высшей аудиторской палаты Республики, военнослужащие, работники органов национальной безопасности, правоохранительных органов не должны состоять в политических партиях, профессиональных союзах, выступать в поддержку какой-либо политической партии» (п.2 ст. 23);

«Депутат Парламента не может быть

одновременно членом обеих Палат» (п. 4 ст. 50);

«Депутат Парламента не вправе быть депутатом другого представительного органа, занимать иные оплачиваемые должности, кроме преподавательской, научной или иной творческой деятельности, осуществлять предпринимательскую деятельность, входить в состав руководящего органа или наблюдательного совета коммерческой организации. Нарушение настоящего правила влечет за собой прекращение полномочий депутата» (п. 3 ст. 52).

«Парламент и Мажилис Парламента не могут быть распущены в период чрезвычайного или военного положения, в последние шесть месяцев полномочий Президента, а также в течение одного года после предыдущего роспуска» (п. 2 ст. 63).

«Члены Правительства не вправе быть депутатами представительного органа, занимать иные оплачиваемые должности, кроме преподавательской, научной или иной творческой деятельности, осуществлять предпринимательскую деятельность, входить в состав руководящего органа или наблюдательного совета коммерческой организации, за исключением случаев, когда это является их должностными обязанностями в соответствии с законодательством» (п. 2 ст. 68).

«Одно и то же лицо не может быть назначено судьей Конституционного Суда более одного раза» (п. 1 ст. 71). Кроме того, должность судьи Конституционного Суда несовместима с депутатским мандатом, занятием иных оплачиваемых должностей, кроме преподавательской, научной или иной творческой деятельности, осуществлением предпринимательской деятельности, вхождением в состав руководящего органа или наблюдательного совета коммерческой организации» (п.п. 1 и 4 ст. 71); Аналогичная норма предусмотрена и в отношении судей Республики Казахстан (п. 4 ст. 79);

«Какое-либо вмешательство в деятель-

ность суда по отправлению правосудия недопустимо и влечет ответственность по закону. По конкретным делам судьи не подотчетны» (п. 2 ст. 77).

К четвертой группе запрещающих норм, касающихся неизменности Конституции, необходимо относить следующие нормы:

«Лицо, принявшее на себя полномочия Президента Республики Казахстан, по основаниям и в порядке, предусмотренными пунктом ¹ настоящей статьи, не вправе инициировать изменения и дополнения в Конституцию Республики Казахстан» (п. 2 ст. 48);

«Установленные Конституцией независимость государства, унитарность и территориальная целостность Республики, форма ее правления, основополагающие принципы деятельности Республики, положения о том, что Президент Республики избирается сроком на семь лет и одно и то же лицо не может быть избрано Президентом Республики более одного раза, являются неизменными» (п. 2 ст. 91).

Данные нормы предусматривают правовые ограничения для внесения изменений в Конституцию. Вместе с тем хотелось бы обратить внимание на норму Конституции, которая гласит, что «Президент – символ и гарант ... незыблемости Конституции...» (п.2 ст. 40). Из буквального толкования этой нормы следует, что внесение поправок в Конституцию невозможно.

Как отмечено в Научно-практическом комментарии к Конституции: «Стабильность и конституционная законность в стране обеспечивается также и установленным Конституцией порядком внесения поправок в Конституцию, где решающая роль также принадлежит Главе государства»⁵. На наш взгляд, при будущей конституционной реформе необходимо уточнить норму о незыблемости Конституции с учетом нормы п. 2 ст. 91 Конституции.

К пятой группе запрещающих норм, касающихся иммунитета отдельных лиц, причисляются такие нормы:

⁵ Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий. – Астана: 2018. - 1995 г., стр. 295.

«Вопрос об отрешении Президента Республики от должности не может быть возбужден в период рассмотрения им вопроса о досрочном прекращении полномочий Парламента Республики или Мажилиса Парламента» (п. 3 ст. 47);

«Депутат Парламента в течение срока своих полномочий не может быть арестован, подвергнут приводу, мерам административного взыскания, налагаемым в судебном порядке, привлечен к уголовной ответственности без согласия соответствующей Палаты, кроме случаев задержания на месте преступления или совершения тяжких преступлений» (п. 4 ст. 52).

Аналогичные конституционные запрещающие нормы предусмотрены и в отношении судей Конституционного Суда (п. 5 ст. 71), всех судей Республики (п. 2 ст. 79, независимо от срока их полномочий), Генерального Прокурора РК (п. 3 ст. 83), Уполномоченного по правам человека (п. 3 ст. 83-1).

Как указано в этих нормах, иммунитет этих лиц прекращается в случае их задержания на месте преступления или совершения тяжких преступлений. При проведении конституционной реформы необходимо положения этой нормы в соответствующих статьях изложить в следующей редакции: «кроме случаев задержания на месте преступления, совершения тяжких или особо тяжких преступлений», поскольку Уголовный кодекс РК предусматривает и такую категорию преступлений, как «особо тяжкие» (п. 5 ст. 11)⁶.

Кроме того, в конституционных законах РК от 16 октября 1995 г. «О Парламенте

Республики Казахстан и статусе его депутатов» (п. 1 ст. 32)⁷, от 5 ноября 2022 г. «О Конституционном Суде Республики Казахстан» (п. ст. 11)⁸, от 5 ноября 2022 г. «О прокуратуре» (пп. 4) п.1 ст. 8)⁹, от 5 ноября 2022 г. «Об Уполномоченном по правам человека в Республике Казахстан» (п. 2 ст. 3)¹⁰ аналогичные нормы включают «особо тяжкие преступления».

2. Реализация (отражение) запрещающих конституционных норм в других законах

Как отмечалось выше, некоторые запрещающие нормы Конституции могут быть отражены в конституционных законах, отраслевых законах или кодексах дословно или частично в измененной форме. Приведем некоторые примеры.

Запрет цензуры отражен и в законе РК «О масс-медиа» от 19 июня 2024 г. (п. 1 ст. 2)¹¹, запрет недобросовестной конкуренции - в Предпринимательском кодексе РК от 29 октября 2015 г. (п. 1 ст. 8), запрет на учреждение специальных и чрезвычайных судов - в Конституционном законе РК «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» от 25 декабря 2000 г. (п. 1 ст. 3)¹², неприменение обратной силы закона, устанавливающего или усиливающего ответственность, ухудшающего положение, - в Уголовном кодексе РК (п.3 ст. 6) и в КоАП РК (п. 2 ст.5)¹³.

Несколько слов о цензуре. Закон РК «О военном положении» от 5 марта 2003 г. предусматривает определение понятия

6 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗПК. / <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>

7 Конституционный закон Республики Казахстан «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов» от 16 октября 1995 года N 2529. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002529_

8 Конституционный закон Республики Казахстан «О Конституционном Суде Республики Казахстан» от 5 ноября 2022 года № 153-VII ЗПК./ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000153>

9 Конституционный закон Республики Казахстан «О прокуратуре» от 5 ноября 2022 года № 155-VII ЗПК./ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000155>

10 Конституционный закон Республики Казахстан «Об Уполномоченном по правам человека в Республике Казахстан» от 5 ноября 2022 года № 154-VII ЗПК./ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/>

11 Закон Республики Казахстан «О масс-медиа» от 19 июня 2024 года № 93-VIII ЗПК./ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000093>

12 Конституционный закон Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» от 25 декабря 2000 года N 132./ https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z000000132_

13 Кодекс Республики Казахстан «Об административных правонарушениях» от 5 июля 2014 года № 235-V ЗПК./ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235>

«военная цензура» (пп. 3) ст. 1)¹⁴ и относит введение военной цензуры на территории, где введено военное положение, к мерам военного положения (ст. 6). Это свидетельствует об определенном противоречии с нормой Конституции о запрете цензуры. В этой связи запрещающую норму необходимо в будущей конституционной реформе изложить в следующей редакции: «Цензура запрещается, за исключением военной цензуры, которая может быть введена при военном положении».

Норма о том, что «осуществление прав и свобод человека и гражданина не должно нарушать прав и свобод других лиц» развивается в Гражданском кодексе РК (Общая часть) в следующей формулировке: «Осуществление гражданских прав не должно нарушать прав и охраняемых законодательством интересов других субъектов права, не должно причинять ущерба окружающей среде» (п. 3 ст. 8)¹⁵.

Запрет на выдачу граждан иностранному государству отражен в Уголовном кодексе РК (п.1 ст. 9) в отношении граждан, совершивших уголовное правонарушение на территории другого государства.

Запрет на лишение жилища без решения суда закреплен также в Законе РК «О жилищных отношениях» от 16 апреля 1997 г. (п. 3 ст. 3)¹⁶, запрет на повторное привлечение к уголовной или административной ответственности за одно и то же правонарушение – в Уголовном кодексе РК (ст. 4) и в КоАП РК (ст. 12).

Запрет в отношении создания и деятельности общественных объединений (политических партий), предусмотренный в Конституции (п. 3 и п. 4 ст. 5), нашел отражение в Законе РК «О политических партиях» от 15 июля 2002 г. (п. п. 8-11 ст. 5)¹⁷.

Конституционный запрет на пытки, насилие, жестокое или унижающее человеческое достоинство обращение или наказание реализован в п. 2 ст. 39 Уголовного кодекса РК в следующей форме: «Наказание не имеет своей целью причинение физических страданий или унижение человеческого достоинства».

Запрет на занятие оплачиваемых должностей (кроме преподавательской, научной или иной творческой деятельности), осуществление предпринимательской деятельности, вхождение в состав руководящего органа или наблюдательного совета коммерческой организации, предусмотренный для депутатов Парламента, членов Правительства, судей, судей Конституционного суда имеется в соответствующих нормах Конституционных законов: «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов» (п. 2 ст. 24) от 16 октября 1995 г., «О Правительстве Республики Казахстан» (ст. 8)¹⁸ от 18 декабря 1995 г., «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» (ст. 28) от 25 декабря 2000 г., «О Конституционном Суде Республики Казахстан» (п. 2 ст. 4) от 5 ноября 2022 г.

Конституционные запрещающие нормы в отношении Президента страны (не вправе быть депутатом, занимать иные оплачиваемые должности состоять в политической партии) и его близких родственников нашли отражение и в Конституционном законе РК «О Президенте Республики Казахстан» (ст. 5)¹⁹ от 26 декабря 1995 г.

Наличие определенного иммунитета для депутатов Парламента, судей, судей Конституционного суда, Генерального прокурора и Уполномоченного по правам человека предусмотрено и в соответствующих

14 Закон Республики Казахстан «О военном положении» 5 марта 2003 года N 391./ https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000391_

15 Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 года № 268-ХІІІ./ https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_

16 Закон Республики Казахстан «О жилищных отношениях» от 16 апреля 1997 года № 94./ https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000094_

17 Закон Республики Казахстан «О политических партиях» от 15 июля 2002 года N 344./ https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000344_

18 Конституционный закон Республики Казахстан «О Правительстве Республики Казахстан» от 18 декабря 1995 г. N 2688./ https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002688_

19 Конституционный закон Республики Казахстан «О Президенте Республики Казахстан» от 26 декабря 1995 года N 2733./ https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002733_

конституционных законах: «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов» (п. 1 ст. 32) от 16 октября 1995 г., «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» (п. 1 ст. 27) от 25 декабря 2000 г., «О Конституционном Суде Республики Казахстан» (п. 1 ст. 11) от 5 ноября 2022 г., «О прокуратуре» (пп. 4) п. 1 ст. 8) от 5 ноября 2022 г., «Об уполномоченном по правам человека» (п. 2 ст. 3) от 5 ноября 2022 г.

3. Ответственность за нарушение запрещающих конституционных норм в других законах

Большинство запрещающих норм за их неисполнение влекут соответствующую ответственность, установленную законами. Например, за произвольное лишение жизни человека (п. 2 ст. 15 Конституции) предусмотрена уголовная ответственность по ст. ст. 99, 100 УК РК, за жестокое или унижающее человеческое достоинство обращение, пытки (п. 1 ст. 17 Конституции) установлена уголовная ответственность по ст. 146 УК РК. За нарушение запрета, касающегося создания и деятельности некоторых общественных объединений, военизированных формирований (п. 3 ст. 5 Конституции), наступит уголовная ответственность по ст. ст. 404 и 267 УК РК. За нарушение запрета, касающегося финансирования политических партий иностранными юридическими лицами и гражданами (п. 4 ст. 5 Конституции), может наступить административная ответственность по ст. 117 КоАП РК.

Некоторые запрещающие нормы такой

прямой ответственности не влекут. Например, прямо не предусмотрена ответственность в случае нарушения запрещающих норм по изменению Конституции (п. 2 ст. 48 и п. 2 ст. 91).

Заключение

Запрещающие нормы права являются важнейшим механизмом обеспечения безопасности личности, общества и государства, соблюдения правопорядка. Закрепляясь в различных отраслях законодательства Казахстана запрещающие нормы в целом направлены на предотвращение правонарушений.

Особенность запрещающих норм Конституции РК состоит в следующем:

1. Нормы Конституции (в том числе запрещающие) обладают высшей юридической силой (п. 2 ст. 4 Конституции РК).

2. Запрещающие нормы находят свое развитие (отражение) в других нормах законов.

3. Не все запрещающие нормы предусматривают ответственность за их нарушение.

4. Анализ представленных норм Конституции выявил возможность и необходимость внесения изменений в Конституцию при проведении будущей конституционной реформы.

Таким образом, эффективность правовой системы во многом зависит от того, насколько чётко установлены запреты и насколько последовательно государство обеспечивает их соблюдение. Соблюдение таких норм — обязанность каждого гражданина и организации.

АСЫЛ ТУҒАН АДАМНЫҢ АЛТЫН ЖЕТПЕС НАРҚЫ БАР

*«Асыл туған адамның
Алтын жетпес нарқы бар.
Жақсы менен жаманның*

Аспан мен жердей парқы бар», – деген екен данышпан бабаларымыз. Расында, жақсының жүрген жері абат. Сондықтан көптің бәрі жақсыға құштар, жақсының жанында жүруге, жақсы лепесін тыңдауға үйір. Осындай жанымызда жүріп ағалық қамқорлығын аямаған, әріптестік көмегін ірікпеген сот саласындағы іргелі, ірі тұлғаның бірі – Әділ Жамбасбайұлы Құрықбаев екені шындық.

Табиғаты көркем Алматы облысының Райымбек ауданындағы Сарыбастау ауылынан түлеп ұшқан Әділ Жамбасбайұлының жаны да туған ауылындай жазиралы, жайсаң. Хантәңірінің баурайында түлеп, қазақы дәстүр үзілмеген қарапайым ауылда қанатын қатайтқан Құрықбаевты айнала-сындағылар білгені көп, көңілге түйгені терең, жаңашылдыққа құштар, біліктілігі жоғары кәсіби маман деп біледі. Мұндай кәсіби шеберлік тәжірибенің, еңбекқорлық пен кең көлемді ізденістің жемісі екені түсінікті.

Жоғарғы Соттың отставкадағы судьясы Әділ Құрықбаевтың жүріп өткен еңбек жолы, судьялық қызметтегі өсу баспалдағы көпке үлгі боларлықтай. Сарыбастаудағы орта мектепті 1973 жылы бітірген талапты жан заңгер кадрларды дайындаудың қара шаңырағы саналатын Қазақ ұлттық университетінің түлегі. Осы оқу ордасының Заң факультетінде білім-білігін жетілдірген Әділ ағамыз алғашқы еңбек жолын Қостанай облысында судья қызметінен бастады. Он жыл Қостанайдың қалалық және облыстық сотында тынымсыз еңбек етіп, тәжірибесін шыңдаған ол кейіннен Алматы облысы, Іле аудандық сотының төрағасы болып тағайын-

далып, бұл қызметті де абыроймен атқарды.

Төраға ретінде ұжымды ұйыстыра білетін ерекше қабілетімен, жаңа бастамаларды жүрексіңбей қолға алатын реформашылдығымен көпшіліктің есінде қалды. Сонымен бірге жергілікті халық аудандық сот төрағасының құқықтық сауаттылығына, азаматтарды тыңдай білетін сабырлылығына, әрі істі жан-жақты қарап, зерделей білетін тиянақтылығына, ең бастысы, көпшілікті жатырқамай, жатсынбай жақын тартатын, жол көрсетуге барын салатын жанашырлығына риза болатын еді.

Бұдан кейін Алматы қалалық сотында судья

болған Әділ Жамбасбайұлын әріптестері әрбір істі ыждағаттылықпен таразылап, тура төрелік ететін, сонымен қоса, әріптестеріне сыйлы, айналасына беделді маман деп біледі.

Осындай өз кәсібіне шын берілген, жүрек қалауымен қызмет еткен, саланың жұмысын жандандыруға бар күш-жігерін салып келе жатқан Құрықбаевтай қырағы қазының сот жүйесіндегі еңбек жолының Жоғарғы Сотта жалғасуы әділ де орынды емес пе?

Содан болар Әділ Жамбасбайұлының Жоғарғы Сот судьясы болып тағайындалуын заңдылықтай қабылдап, ізгі тілегін жеткізген азаматтар аз болмады.

Еліміздегі ең беделді, ең биік құрылымның бірі саналатын Жоғарғы Сотта төрелік етіп жүріп те Әділ Жамбасбайұлы өзінің бекзат болмысынан, қарапайым қалыбынан айныған жоқ. Жұмысы қауырт, қызметі жауапты болғанына қарамастан ардагер судьялардың ой-пікірін тыңдап, көмек күткен жастарға жол көрсетіп, бағыт-бағдар нұсқаудан жаңылмады. Құрықбаевты жас судьялардың жақын тұтып, ұстаз санайтыны да сондықтан.

«Биікке шықсаң көзің ашылады, жақсымен сөйлессең көңілің ашылады» дейді қазақ. Жақсының даралығы ешкімді жат екен деп шетке қақпайтынында, айналасын алалап өзіне тартпайтынында болса керек. Бірлікті бекем, ынтымақты берік ұстап, елді бір мақсатқа ұйытып отырған да осындай жандар. Мұндай қасиетті Әділ Құрықбаевтан да байқау қиын емес.

Жас судьялардың жылт еткен жетістігін көрсе жақсы лебізін білдіріп, басылым беттерінде жарияланған ұсыныс-пікірлеріне де үнемі назар аударып, үн қосып отыратыны ардагер-судьяның ізінен ерген жас буынға деген қамқорлығының белгісі іспеттес.

Жауаптылығы мен жүктемесі үлкен жұмыста жүріп те Әділ ағамыз әріптестеріне көмек беруде, тәжірибесімен бөлісіп, жол көрсетуде әрдайым белсенді болды. Бұқаралық ақпарат құралдары өкілдерімен тығыз байланыста жұмыс істеп, заңдық, құқықтық мәселелермен қатар, елдік, ұлттық мүддеге байланысты түйткілдерді ашық айтатын, бү-

гежектемей батыл пікір білдіретін ағамыздың сауаттылығына, кемшілікке төзбейтін сергектігіне, ерекше ойлап, ұсыныс айтатын қабілетіне таңданбау мүмкін емес. Әсіресе, құқықтық саланы жаңғырту, заңнамалардың сапасын көтеру, отандық соттың жұмысын жандандыру бойынша мәселе көтерілгенде, көкейіндегі ойын ірікпей айтып, өзі қызмет етіп жүрген салаға шын жаны ашитын маман ретінде бірден көзге түсетін еді.

Әділ Құрықбаевтың аты қазақ заң тарихында алқабилер институтын енгізуімен де ерекше аталады. Расында да, Құрықбаев Қазақстандағы «Алқабилер сотының атасы», Ол 2009 жылы қабылданған «Алқабилер туралы» заңның басы-қасында тұрған бірегей маман. Ал заң дайындаудың, жаңа реформаға негіз болар тың жобаларды жүзеге асырудың күрделі де жауапты екені көпке белгілі. Мемлекеттің заң, құқықтық саласына серпін берер мұндай маңызды реформа бойынша ізденіс жасау міндетінің Әділ Құрықбаевқа жүктелуі тегін емес. Мұның өзі Жоғарғы Сот басшылығының Әділ Жамбасбайұлының біліміне, кәсіби шеберлігіне сенгенін көрсетеді. Әрі жаңашыл Құрықбаевтың зор жауаптылығы мен еңбекқорлығы да таңдауға негіз болғаны талассыз.

Алқабилер институты қандай болуы керек? Алқабилер сотының қай моделі халыққа жақын, біздің елдің менталитетіне сай? Жаңа бастама бойынша ізденіс барысында осы секілді көптеген сауалдарға жауап іздеуге, озық елдердің тәжірибесін зерделеп, білікті заңгерлер мен тәжірибелі мамандардың ақыл-кеңесін, пікір-ұсыныстарын тыңдауға тура келеді. Сонымен бірге алқабилер сотына байланысты түрлі ұсыныстар көпшілік талқысына салынып, бірнеше конференцияның өткені заңгерлер мен судьялар қауымына жақсы таныс. Осы кезде газет-журнал беттерінде жаңа институттың маңызын, мақсатын, міндеттерін түсіндіру бойынша өте ауқымды ақпараттық-насихат жұмыстары жүргізілді. Және сол іргелі істердің басында да ардагер судьяның тұрғаны ешкімге жасырын емес. Мұны тіпті сол жылдардағы басылым беттерін парақтаған көзіқарақты оқырманның бәрі білсе керек.

Айталық «Нұр-Астана» газетінің тілшісі Фабдул-Ғазиз Есембаевқа берген сұхбатында Әділ Жамбасбайұлы алқабилер институты туралы кең көлемді мағлұмат берген. «Жоғарғы Сот алқабилер деген ұғымды енгізгенде Мәжілістен ұсынысымыз өтті де, Сенатқа барғанда Конституцияға сай келмейді деп алқаби сөзін алқа заседательдері өзгертіп жіберіпті» деп жазса, «Заң газетінде» жарық көрген «Алқаби сөзі қалай пайда болды?» деген мақаласында заң атауындағы өзгерістердің қалай орын алғанын егжей-тегжейлі баяндайды.

«Алқабилер соты туралы заң жобасын қорғай жүріп, «заседатель» сөзін қазақ тіліне аударудың жолын ойлады. Алқа заседатель бір іске қатыса отырып, билік айта-тынын ескеріп «заседатель» деген сөзді қазақша «би» деп жазсақ дұрыс болар еді деген ой келді. Осы ойымды комитет төрағасы С.Жалыбинге айтқанда, ол мені сөзге келмей қолдады. Сөйтіп Парламенттің комитеті алқабилер соты туралы заң жобасының қазақша мәтініндегі «заседатель» деген сөздің бәрін «би» деген сөзбен ауыстырды», – деп жазған Әділ Құрықбаевтың заң жобасын дайындауда да қазақы құндылықтарға, қазақы болмысқа қаншалықты мән бергенін, мемлекеттік тілге ерекше жанашырлық танытқанын аңғарасың.

Заң тілін қазақшалау жолында еселі еңбек еткен ағамыз кейіннен заседатель сөзі ауыспай қалғанда да сенат депутаттарына арнайы кіріп, өз ұстанымын дәлелдеп, қорғай білген екен. Халыққа, ұлтқа адал, риясыз қызмет етудің үлгісі осындай-ақ болар. Заң мәтінін өзгертудің қаншалықты күрделі, қиын жұмыс екенін былайғы жұрт білмеуі мүмкін. Оны шындап түсіну үшін Құрықбаевтың өзін тағы бір сөйлетіп көрейік:

«Орысша «заседатель» деген сөзді ауыстыра алмадық-ау» деп қатты өкіндім. Ақыры жаныма Әділет министрлігінің өкілін ертіп Сенатқа бардым. Әбіш Кекілбаев Сенаттағы ең абыройлы ағамыз еді. Сөзімді тыңдаған соң Әбіш аға: «Алқа заседательдері де билердің қызметін атқарады екен ғой. «Би» деген сөз орынды қолданылған екен, комитеттің ауы-

стырғаны дұрыс болмапты» деп мені қолдады. Одан кейін сенатор Өміргелді Бәйгелдіге, Қуаныш Сұлтановқа кіріп, ұсынысымды айттым. Біраз күннен кейін Сенаттың пленарлық отырысы болды. Заң жобасын бәрі сапалы дайындалған деді. Төрағалық етуші баяндамашыға сұрақтың бар-жоғын сұрады. Ешкім қол көтере қоймады. Бір кезде залдан Әбіш ағаның дауысы шықты. «Заңның Сенатқа түскен жобасының мәтінінде «алқаби» деген қазақтың әп-әдемі сөзі болған екен. Ол сөзді неге ауыстырдыңдар?» деп еді, залда отырған сенаторлар гу ете қалды. Баяндамашы Ермек Жұмабаев: «Әбеке, сіздің айттып отырғаныңыз дұрыс, өзіміз де «алқабилер» сөзін қайта енгізсек пе отырмыз» деді. Осылайша заң мәтініндегі «заседатель» сөзі «алқаби» деген сөзбен ауыстырылды» дейді ардагер-судья.

Міне, осы заң жобасын дайындап, қазақ тілінің қадірін түсініп, қажеттілікке айналдыруға тырысуының өзі ағамыздың азаматтық бет-бейнесін айқындап тұрған жоқ па?! Бұл Әділ Жамбасбайұлының өзіне жүктелген іске асқан жауаптылықпен қарайтынының, өз ұстанымын дәлелдеуде ешбір кедергіге мойымайтынының нақты дәлелі.

Қазақстандық соттың дамуына, жаңғыруына қомақты үлес қосқан Әділ Құрықбаев қазір құрметті отставкада. Бірақ ағамыз өзінің сүйікті сот саласын дамыту, жаңғырту ісінен шет қалмаған. Әлі де болса сот реформаларына қатысты үн қосып, салада атқарылған жұмыстарға қатысты ұстанымын білдіруден жалықпай келеді. Жоғары Сот Кеңесі жанындағы Сот төрелігі институтының құрметті профессоры, Қазақстан Республикасының құрметті судьясы, «Құрмет» орденінің иегері атанған Әділ Жамбасбайұлы туған жерінен де қол үзбеген. Өзіміз Райымбек аудандық сотында қызмет еткендіктен Әділ ағамызға деген ауданның құрметін өте жақсы білеміз. Хантәңірінің бойында туып, заңгер, судья болуды арман еткен жастардың бәрінің үлгі ететіні бір адам. Ол – Құрықбаев Әділ Жамбасбайұлы. Ендеше, ізінен ергендерге адал еңбек, маңдай термен абыройлы болып, биікке жетудің тамаша өнегесін көрсеткен ардақты судьяның сот, құқық қорғау

саласын білікті мамандармен толықтыруға да қосар үлесі зор.

Үнемі ізденіс үстінде жүретін Әділ ағамыздың авторлығымен жарыққа шыққан «Алқабилердің қатысуымен қылмыстық сот ісін жүргізу», «Уголовное судопроизводство с участием присяжных заседателей», «Қылмыстық құқықтағы меншікке қарсы қылмыстар», «Алқабилердің жетістігі мен болашағы», «Меншікке қарсы жымқыру мақсатында жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтар», «Қылмыстық істер бойынша алқабилерді қатыстырып іс жүргізу» атты оқу құралдары да заңгерлер мен судьялардың білігі мен білімін көтеруге жылдар бойы қызмет етері күмәнсіз.

Әділ Құрықбаевтың жақсы істерін, ізгі қасиеттерін қалай айтсақ та, қалай мақтасақ та жарасады. Ең алдымен Әділ ағамыз – мықты тәлімгер, шебер ұйымдастырушы. Өзі де белсенді жұмыс істейтін, айналасындағыларды да ізінен ілестіре білетін жанашыр азамат. Сөздің қадірін білетін, ана тіліміздің беделін бәрінен биік қоятын тұғырлы тұлға. «Ай – ортақ, Күн – ортақ, жақсы – ортақ» дейді қазақ. Осы тұрғыдан алғанда Әділ ағамызды да барша жұрт «өз балам», «өз ағам», – деп өлшеусіз құрмет тұтатын жан деп сеніммен айта аламыз. Мерейлі 70 жасқа үлкен абырой, үздік нәтижелермен жеткен аяулы аға-

мыздың денсаулығы мықты, ғұмыры ұзақ болсын дей отырып, тілегімізді мына шумақтармен түйіндегіміз келеді:

ҚАЛЫПТАСТЫ ҚҰРЫҚБАЕВ МЕКТЕБІ

Сарыбастаудай көркем ауыл,
текті елдің
Батасымен алға басты, көктеді.
Адал еңбек арқасында бұл күні
Қалыптасты Құрықбаев мектебі.

Әділ аға – үлгісі даналықтың,
Әр қадамы, уәжі тура, нық тым.
Еңбек пенен ізденіс арқасында,
Сізге еліктеп талай
жас дара шықты.

Таба алмассың ұстазды
маңызды одан,
Адал қызмет әрқашан парыз болған.
Құрметіне халықтың бөлене бер,
Ғасыр жаса, соттағы аңыз адам!

**Айжан МЫРЗАЛЫ,
Алматы облысы
Райымбек аудандық сотының
төрағасы**

Правовая ответственность за вред, причинённый ИИ

Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев 6 января 2026 года подписал Указ об объявлении 2026 года Годом цифровизации и искусственного интеллекта [1]. На сегодняшний день цифровая трансформация общественных отношений является одной из ключевых характеристик современного этапа развития права. Искусственный интеллект активно внедряется в экономику, государственное управление, транспорт, медицину и финансовую сферу, что сопровождается возникновением новых юридических рисков. Применение автономных алгоритмов способно повлечь причинение вреда жизни, здоровью и имуществу граждан, при этом установление лица, обязанного нести ответственность, нередко вызывает существенные затруднения. В этой связи особую актуальность приобретает исследование правовой природы гражданско-правовой ответственности за вред, причинённый искусственным интеллектом.

Развитие технологий искусственного интеллекта ставит под сомнение применимость традиционных конструкций деликтного права, сформированных в условиях, когда вред причинялся исключительно действиями человека либо использованием материальных источников повышенной опасности. Автономность ИИ, способность к самообучению и принятию решений без прямого участия человека требуют переосмысления подходов к ответственности и распределению рисков в гражданском праве.

В юридической науке отсутствует единый подход к определению искусственного интеллекта. Как правило, под ИИ понимается совокупность программных и технических решений, способных самостоятельно анализировать информацию и принимать решения на основе алгоритмов и машинного обучения. Искусственный интеллект не может быть признан субъектом права, поскольку он не обладает правосубъектностью, сознанием и свободной волей.

В гражданском праве искусственный интеллект рассматривается как объект правоотношений либо как техническое средство, используемое человеком или юридическим лицом в процессе осуществления деятельности [2]. Несмотря на высокий уровень автономности, ИИ остаётся инструментом, функционирование которого обусловлено волей и интересами лиц, принимающих решение о его создании, внедрении и эксплуатации.

Одним из наиболее обоснованных подходов в доктрине является квалификация искусственного интеллекта как источника повышенной опасности. В соответствии с п. 3 ст. 951 ГК РК вред, причинённый источником повышенной опасности, подлежит возмещению независимо от вины причинителя вреда [3].

При рассмотрении исков граждан о возмещении компенсации морального вреда, причиненного источником повышенной опасности, судам необходимо иметь в виду,

что владелец источника повышенной опасности обязан компенсировать моральный вред, если не докажет, что этот вред причинен потерпевшему вследствие непреодолимой силы или умысла потерпевшего, либо в связи с тем, что источник повышенной опасности выбыл из его правомерного владения в результате противоправных действий причинителя вреда [4].

Автономные ИИ-системы характеризуются высокой вероятностью наступления неблагоприятных последствий вследствие ошибок алгоритмов, неполноты обучающих данных и невозможности полного прогнозирования их поведения. Это позволяет отнести такие системы к источникам повышенной опасности и применять к ним режим безвиновной гражданско-правовой ответственности.

Вопрос определения субъекта ответственности за вред, причиненный искусственным интеллектом, является одним из наиболее дискуссионных. В зависимости от обстоятельств ответственность может быть возложена на владельца ИИ-системы, её оператора либо разработчика.

Владельцем следует признавать лицо, которое осуществляет контроль над системой и извлекает экономическую выгоду от её использования. Оператор несёт ответственность в случаях ненадлежащей эксплуатации ИИ, а разработчик – при наличии дефектов программного обеспечения или алгоритмических ошибок. При участии нескольких лиц допускается применение солидарной ответственности [3].

Классическая конструкция деликтной ответственности предполагает наличие вины причинителя вреда. Однако автономный характер функционирования искусственного интеллекта делает установление вины конкретного лица затруднительным либо невозможным.

В таких условиях обоснованным является применение объективной гражданско-правовой ответственности, при которой ключевое значение имеют факт причинения вреда и наличие причинно-следственной связи между функционированием ИИ и наступив-

шими последствиями [2]. Данный подход соответствует тенденциям развития современного деликтного права.

Особенностью ответственности за вред, причиненный искусственным интеллектом, является перераспределение традиционных рисков между участниками гражданского оборота. Использование ИИ предполагает принятие технологического риска, связанного с возможными сбоями и ошибками алгоритмов.

Возложение ответственности на лицо, принимающее решение о внедрении и эксплуатации ИИ, соответствует принципу справедливого распределения рисков и стимулирует ответственное использование цифровых технологий. Использование ИИ, как правило, осуществляется на основании договоров между разработчиком, владельцем и пользователем системы. Однако договорные положения не могут ограничивать права третьих лиц на возмещение вреда.

Следовательно, наличие договорных соглашений не освобождает владельца или оператора ИИ от деликтной ответственности перед потерпевшими [2].

Сложность доказывания обстоятельств причинения вреда ИИ обуславливает необходимость использования правовых презумпций. Введение презумпции ответственности владельца или оператора ИИ позволило бы снизить процессуальную нагрузку на потерпевших и повысить эффективность защиты их прав [5].

Причинение вреда искусственным интеллектом может повлечь также административную или уголовную ответственность. Однако именно гражданско-правовая ответственность выполняет основную компенсаторную функцию. Применение иных видов ответственности не исключает обязанности возмещения вреда в гражданско-правовом порядке.

В зарубежных правовых системах формируется риск-ориентированная модель регулирования ответственности за вред, причиненный ИИ. В Европейском союзе особое внимание уделяется превентивным мерам, сертификации и страхованию ответствен-

ности операторов высокорисковых ИИ-систем [6].

С учётом цифровизации общественных отношений представляется целесообразным развитие гражданского законодательства Республики Казахстан в части нормативного закрепления статуса ИИ как источника повышенной опасности и определения механизмов распределения ответственности.

Правовая природа гражданско-правовой ответственности за вред, причинённый искусственным интеллектом, носит комплексный характер. Искусственный интеллект, не являясь субъектом права, представляет собой источник повышенного риска, использование которого должно сопровождаться усиленной ответственностью контролирующих лиц.

Квалификация ИИ в качестве источника повышенной опасности и применение

объективной ответственности позволяют обеспечить эффективную защиту прав потерпевших и справедливое распределение рисков. Адаптация традиционных институтов деликтного права к условиям цифровизации является необходимым условием устойчивого развития правовой системы Республики Казахстан.

Г. НУРАХМЕТОВА,
к.ю.н., доцент кафедры
гражданского права,
гражданского процесса и трудового
права
юридического факультета
КазНУ им. аль-Фараби
А. ЕСИМХАНОВ,
магистрант 1 курса
юридического факультета
КазНУ им. аль-Фараби

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

Токаев объявил 2026-й Годом цифровизации и искусственного интеллекта// <https://www.zakon.kz/politika/6503571-tokaev-obyavil-2026y-godom-tsifrovizatsii-i-iskusstvennogo-intellekta.html>

Берггольц В. В. Правовой статус и разграничение ответственности при разработке и использовании инструментов искусственного интеллекта // International Journal of Humanities and Natural Sciences. 2020. № vol. 6-3 (45). С. 23-27.

Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 20.11.2025 г.)// <https://online.zakon.kz/>

Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года № 7 «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда» (с изменениями по состоянию на 25.12.2024 г.)// <https://online.zakon.kz/>

Романова И. Н. Проблемы юридической ответственности за вред, причиненный при использовании технологий искусственного интеллекта // Человек: преступление и наказание. 2022. Т. 30, № 1-4. С. 72-77.

Proposal for a Regulation laying down harmonised rules on artificial intelligence (EU AI Act)// <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/proposal-regulation-laying-down-harmonised-rules-artificial-intelligence>.

ҚазҰАЗУ: білім мен ИННОВАЦИЯНЫҢ үйлесімі

Білім — ХХІ ғасырдағы ең маңызды капиталдардың бірі. Қазіргі әлемге тек қана білімгі адам ғана күрделі жаһандық проблемаларды шешуге қабілетті. Қазақ Ұлттық аграрлық зерттеу университеті (ҚазҰАЗУ) осы мақсатқа жетуге жастарға білімнің құндылығын көрсете отырып, аграрлық салада заманауи мамандарды даярлауда көшбасшы болып отыр.

2020 жылы 23 қазанда Үкімет Қаулысымен Қазақ Ұлттық аграрлық зерттеу университеті ұлттық зерттеу университеті мәртебесіне ие болды. 2022 жылы осы оқу орнының ректоры болып ауыл шаруашылығы ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі А.Қ. Күрішбаев тағайындалды. Университет оқу барысында инновациялық әдістерді пайдалана отырып, ауылшаруашылығы мамандарын даярлау дәстүрін берік ұстанып келеді.

Білім берудің әлемдік деңгейіне жету бағытында университет Еуропалық білім беру кеңістігіне қосылып, Болон декларациясына енді. Мамандарды бакалавр, магистр, PhD докторы деңгейінде даярлау жүйесі енгізіліп, оқытудың кредиттік технологиясы қолданысқа енгізілді. ҚазҰАЗУ негізінде зерттеу университетінің қазақстандық моделі әзірленіп, ТМД елдеріне ұсынылды.

2001 жылдан бастап білім, ғылым және өндірісті интеграциялау үшін республиканың 9 облысы мен 88 ауданында ауыл кәсіпкерлеріне «АгроДаму» консорциумы қызмет етуде. Сонымен қатар «Агробілім беру» халықаралық қауымдастығы мен Шағын академия құрылды. Университетте Халықаралық Агротехнологиялық хаб, 4 ғылыми-зерттеу институты, 9 зерттеу зертханасы және 5 халықаралық зерттеу орталығы жұмыс істейді. 2019 жылы өсімдіктерді микрклоналды көбейту зертханасы, сүт өнімдері бойынша

Жанар НҰРМАХАНОВА,
ҚазҰАЗУ-дің аға оқытушысы

референттік зертхана және Қазақстан-Беларусь агроинженерлік инновациялық орталығы ашылды.

Ғылыми зерттеулер Қазақстандағы азық-түлік қауіпсіздігіне бағытталған. Халықаралық серіктестермен бірлесіп COVID-19 вакциналары жасалып, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының тізіміне енгізілді. Голланд технологиясы бойынша қарқынды бақ құрылып, жеміс сақтау қоймалары салынды. Су ресурстарын тиімді басқару үшін 11 заманауи зертханасы бар Су хабы ашылды. Қазіргі уақытта университет әлемнің 140 жетекші жоғары оқу орны мен ғылыми орталықтарымен ынтымақтастық жасайды, 15 халықаралық қауымдастыққа мүше. 11 Екі дипломды бағдарлама жүзеге асырылып, студенттер ағылшын тілінде оқытылады. Ғылыми зерттеулерге магистранттар, докторанттар және жас ғалымдар белсенді қатысады. Университеттің жас ғалымдар кеңесі үздік кеңес атағын алды, Web of Science платформасында аграрлық университеттер арасында көшбасшы атанды.

ҚазҰАЗУ-де 6 факультетте 26 кафедра, 56 бакалавриат, 3 арнайы жоғары білім, 89 магистратура және 21 PhD докторантура бағдарламасы жүзеге асырылады. Білім алушылар саны – 7 мың, оның ішінде магистранттар – 449, докторанттар – 167. Профессор-оқытушылар құрамы – 666 адам, олардың 55%-ы ғылыми дәрежелі.

ҚазҰАЗУ халықаралық деңгейде танылған серіктестермен жұмыс істейді. Мысалы, АҚШ, Нидерланды, Франция, Польша және басқа елдердің жетекші университеттерімен бірлесіп екі дипломды бағдарламалар жүзеге асырылуда. Студенттер ағылшын тілінде жоғары сапалы білім алып, әлемдік деңгейде бәсекеге қабілетті маман болып қалыптасады.

Университеттің ғылыми зерттеулері Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған. COVID-19 пандемиясы кезінде ҚазҰАЗУ ғалымдары халықаралық серіктестермен бірге вакциналар жасап, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының тізіміне енгізді. Сондай-ақ, «Су хабы», Халықаралық агротехнологиялық хаб, генетикалық ресурстар ұлттық банкі

сияқты инновациялық орталықтар жастардың ғылыми ізденістеріне жол ашады. Стратегиялық жоспар аграрлық білім мен ғылымды жаңғыртуға, өңірлік байланыстарды нығайтуға, ғылыми нәтижелерді коммерцияландыруға және дарынды жастарды тартуға бағытталған. Университет жастарға инновациялық білім мен практикалық дағдыларды ұсына отырып, елдің аграрлық саласының тұрақты дамуына үлес қосуға мүмкіндік береді. ҚазҰАЗУ тек білім берумен ғана шектелмей, жас ғалымдарды, магистранттарды және докторанттарды зерттеу жұмысында белсенділікке шақырады. Университет жас зерттеушілер мектебін құрып, олардың жетістіктерін қолдап, халықаралық Web of Science платформасында аграрлық университеттер арасында көшбасшы орынға ие болды.

Жастар үшін ҚазҰАЗУ – бұл жаңа білім алуға, ғылымға араласуға, практикалық дағдыларды дамытуға мүмкіндік беретін алаң. Мұнда студенттер мен магистранттар заманауи инновациялық бағдарламалар арқылы аграрлық салада өз үлестерін қосып, елдің тұрақты дамуына ықпал етеді.

Білімге деген құштарлық, ғылыми зерттеуге қатысу және өз ісінде инновация жасау – бұл қазіргі жастардың болашағының кепілі. Қазақ Ұлттық аграрлық зерттеу университеті әрбір жас маманға өз армандарын іске асыруға және Қазақстанның аграрлық секторының дамуына үлес қосуға жол ашады.

Қорытындылай келе, білім – тек жеке даму үшін ғана емес, қоғамның, мемлекет пен экономиканың дамуы үшін маңызды. ҚазҰАЗУ жастарға білім мен инновация арқылы болашаққа сенімді қадам жасауға мүмкіндік береді. Әрбір студент өз білімін қолдана отырып, еліміздің аграрлық саласын жаңа деңгейге көтере алады. ҚазҰАЗУ – бұл білім мен ғылым арқылы Қазақстанның аграрлық секторын жаңа деңгейге көтеретін, жастарға жол ашатын университет.

АЛМАТЫ ҚАЛАСЫ

Қазақстан мен Ұлыбританияның өзара іс-қимыл тәжірибесі

Қанат УТЕУБАЕВ,
Алмалы аудандық
№2 сотының судьясы

Қазіргі заманғы юриспруденцияны дамытуда халықаралық ынтымақтастық пен кәсіби түрде тәжірибе алмасу маңызды орын алады. Себебі, халықаралық тәжірибе алмасу юриспруденцияны дамытудың басты факторларының бірі саналады. Құқықтық үдерістердің жаһандануы және ұлттық құқықтық жүйелердің өзара ықпалдасуы жағдайында шетелдік құқық қолдану модельдерін зерделеу ерекше өзектілікке ие.

Осы тұрғыда Лондонда өткен «Ағылшын құқықтық жүйесіне кіріспе» атты білім беру тағылымдамасының Қазақстан мен Ұлыбританияның заң қауымдастықтары өкілдері арасындағы кәсіби өзара іс-қимылдың маңызды алаңына айналды деуге толық негіз бар.

Прецеденттік құқық қағидаттарына (common law) негізделген ағылшын құқықтық жүйесі – континенталдық құқық жүйесінде кәсіби қызмет атқаратын қазақстандық заңгерлердің айрықша қызығушылығын тудыруда. Англия мен Уэльстің сот төрелігі институтының құрылымымен, сондай-ақ, құқық қолдану практикасының ерекшеліктерімен танысу – соттың дискрециялық өкілеттігінің, адвокаттық уәждеменің және кәсіби этиканың жалпы құқық жүйесіндегі рөлін тереңірек түсінуге мүмкіндік берді.

Тағылымдамадан өту барысында қаты-

сушылар Лондонның негізгі құқықтық институттарына, оның ішінде Inns of Court, Корольдік әділет соттарына (Royal Courts of Justice), Business and Property Court, Ұлыбританияның Жоғарғы Сотына, сонымен қатар, жетекші халықаралық заң фирмаларына барып, олардың жұмыстарымен танысты. Барристерлер, солиситорлар және Корольдік кеңесшілермен (King's Counsel) өткен кәсіби кездесулер қаржылық санкциялар, халықаралық арбитраж, адвокаттардың тәртіптік жауапкершілігі және трансшекаралық даулар жағдайындағы кәсіби мінез-құлық стандарттары сияқты өзекті мәселелерге арналды. Мұндай кәсіби түрдегі диалог форматының салыстырмалы құқықтық талдаудың дамуы мен сыни құқықтық ойлаудың қалыптасуына ықпал етері анық.

Осы тұста түсіндіріп өтерлігі, барристерлер – Ұлыбритания, Австралия және басқа елдердің жалпы құқық жүйелеріндегі заңгерлердің екі санаты, мұнда адвокат тікелей клиентпен жұмыс істейді, яғни, құжаттарды дайындап, дәлелдемелерді жинайтын және кеңес беретін заңгер, ал солиситорлар – адвокат клиенттің мүддесін тікелей сотта, әсіресе, жоғары сатыдағы соттарда қорғайтын, ауызша дәлелдер келтіретін және халат пен парик киетін маман заңгер.

Тағылымдаманың ерекше практикалық маңызы Ұлыбританияның азаматтық, коммерциялық және қылмыстық соттарындағы сот отырыстарын бақылау барысында айқындалды. Сот процесінің ашықтығы мен тараптардың белсенді рөлі және соттық уәждеме мәдениетінің жоғары деңгейі құқық үстемдігі қағидатының тиімділігін, сонымен бірге, сот жүйесіне деген жоғары сенімді айқын көрсетеді. Аталған тәсілдерді ұлттық сот тәжірибесімен салыстыру сот актілерін негіздеудің, процессуалдық тәртіптің және соттық диалогтың маңызын жаңаша бағалауға мүмкіндік береді.

Тағылымдаманың маңызды бағыттарының бірі – Ұлыбританиядағы заң қауымдастығының кәсіби өзін-өзі басқару жүйесін, оның ішінде The Law Society және адвокаттық қауымдастықтардың қызметін зерделеу болды.

Ағылшындық құқықтық жүйені жалпы құқық қағидаттарына негізделген «Астана» халықаралық қаржы орталығының (АХҚО) құқық қолдану моделімен салыстыру айрықша маңызға ие. Сол арқылы дамудың тиімді тетігін қалыптастыруға болады. Лондонда өткен тағылымдама бізге АХҚО шеңберінде қолданылатын common law тетіктерін, олардың практикалық тұрғыда іске асырылуын, соның ішінде прецеденттің рөлін, сот корпусының тәуелсіздігін және заң кәсібінің стандарттарын тереңірек түсінуге жол ашты.

Ресми білім беру бағдарламаларымен бірге бейресми кәсіби іс-шаралар, атап айтқанда, пікірталастар, қабылдаулар мен заң қауымдастықтары аясындағы кездесулер маңызды рөл атқарады. Мұндай форматтардың өз кезегінде халықаралық кәсіби байланыстарды нығайтуға, іскерлік қатынастарды кеңейтуге және Қазақстан мен Ұлыбританияның заң қауымдастықтары арасында тұрақты институционалдық ынтымақтастықты қалыптастырары айқын.

Ең бастысы, юриспруденция саласындағы халықаралық тәжірибе алмасу заңгерлердің кәсіби біліктілігін арттырудың, құқық қолдану практикасын дамытудың және құқықтық мәдениетті нығайтудың маңызды факторы болып табылады. Халықаралық тағылымдама алған білім мен практикалық дағдыларды Қазақстанның ұлттық құқықтық жүйесіне табысты бейімдеуге толық мүмкіндік бар. Бұл оның одан әрі жаңғыртылуына, үздік халықаралық стандарттарды енгізуге және жаһандық құқықтық кеңістікте интеграциялануына ықпал етеді.

АЛМАТЫ ҚАЛАСЫ

ХАРАССМЕНТ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРАКТИКИ

ВВЕДЕНИЕ

Одной из немногих правовых тем, негативно влияющих на качество социальной жизни каждого человека по-прежнему остается «харассмент» (harassment).

Первостепенно, до установления правовой сущности харассмента, следует обратиться к источникам определения слова «харассмент» и его историческим предпосылкам. Согласно Кембриджскому международному словарю, термин «харассмент» (harassment) обозначает: «behavior that annoys or upsets someone» [1], что переводится на русский язык как: «поведение, которое кого-то раздражает или расстраивает», отдельно в словаре выделяется еще термин, являющийся разновидностью харассмента, - «sexual harassment» [1], что переводится на русский язык как: «сексуальный харассмент». Здесь же, для обозначения дефиниции, с точки зрения бизнес (делового) английского языка для юристов (law term), харассмент обозначает: «illegal behaviour towards a person that causes mental or emotional suffering, which includes repeated unwanted contacts without a reasonable purpose, insults, threats, touching, or offensive language» [1], что переводится на русский язык как: *«незаконное поведение по отношению к человеку, которое вызывает психические или эмоциональные страдания, которое включает в себя повторяющиеся нежелательные контакты без разумной цели, оскорбления, угрозы, прикосновения или оскорбительные выражения».*

Несмотря на то, что универсальной классификации определенных видов харассмента в настоящее время не существует, в не-

Кристина ЮГАЙ,
юрист, Палата юридических консультантов
«Юстус»
г. Алматы

которых международных актах выделены следующие основные виды харассмента: дискриминационный харассмент (по расе/этносу, полу, религии, возрасту, ориентации и

другим признакам), сексуальный харассмент (нежелательные действия, домогательства), психологический харассмент (давление, создание враждебной среды, газлайтинг, буллинг (травля, издевательства), моббинг (унижения, давления) и другие формы психологического воздействия. При этом к общему перечню форм харассмента можно также добавить социальный, экономический и киберхарассмент.

Следует отметить, что лица любого пола могут выступать объектом харассмента (любых притеснений). При этом, согласно данным IZA World of Labor (Независимого Исследовательского Института), женщины глобально чаще становятся жертвами сексуального харассмента, особенно на рабочем месте, чем мужчины: 8.2% среди женщин и 5.0% среди мужчин [2], что говорит о ярко выраженной половой тенденции в данном виде харассмента.

Касательно определения «сексуального харассмента», во внутренней нормативной Типовой модельной политике системы ООН по сексуальным домогательствам (UN System Model Policy on Sexual Harassment), дана универсальная дефиниция: «Sexual harassment is any unwelcome conduct of a sexual nature that might reasonably be expected or be perceived to cause offense or humiliation, when such conduct interferes with work, is made a condition of employment or creates an intimidating, hostile or offensive work environment» [3], что переводится на русский язык как: *«Сексуальные домогательства – это любое нежелательное поведение сексуального характера, которое можно обоснованно ожидать или воспринимать как оскорбительное или унижающее, если такое поведение мешает работе, является условием трудоустройства или создаёт запугивающую, враждебную или оскорбительную рабочую обстановку».*

Кроме того, в Примечании (Explanatory notes) дополнительно пояснено, что: «Sexual harassment is the manifestation of a culture of discrimination and privilege based on unequal gender relations and other power dynamics. Sexual harassment may occur between persons of the same or different genders, and individuals

of any gender can be either the targets or the perpetrators. Sexual harassment may occur outside the workplace and outside working hours, including during official travel or social functions related to work. Sexual harassment may be perpetrated by any colleague, including a supervisor, peer or a subordinate» [3], что переводится на русский язык как: *«Сексуальные домогательства являются проявлением культуры дискриминации и привилегий, основанной на неравноправных гендерных отношениях и других формах властных отношений. Сексуальные домогательства могут происходить между лицами одного или разных полов, и лица любого пола могут быть как объектами, так и исполнителями. Сексуальные домогательства могут происходить вне рабочего места и вне рабочего времени, в том числе во время официальных поездок или общественных мероприятий, связанных с работой. Сексуальные домогательства могут быть совершены любым коллегой, включая руководителя, коллегу или подчиненного».*

Таким образом, исходя из вышеуказанного можно изложить, что под термином «харассмент», в общем смысле этого слова, подразумевается любое нежелательное поведение в отношении лица (группы лиц), которое унижает достоинство, оскорбляет, пугает или создает враждебную, унижительную либо небезопасную обстановку. Для краткого объяснения, можно использовать близкие к нему по смыслу слова, как «домогательства» или «приставания».

Автор настоящего исследования ставит перед собой цель не только раскрыть правовую сущность понятия «харассмент», основываясь на обобщении источников международного права, но и провести сравнительный анализ норм международного права и национального законодательства Казахстана. Кроме того, исследование направлено на анализ планируемых изменений в законодательство Казахстана в части выявления харассмента в сфере труда и мер правовой защиты.

ОСНОВА ИССЛЕДОВАНИЯ

История развития понятия «харассмент» с точки зрения его правовой сущности тесно

связана с вопросами защиты прав человека, массовым выходом женщин на рынок труда и другими факторами, которые получили развитие в XX веке в рамках усиления гражданского активизма и борьбы против любых форм дискриминации.

Так, например, Кэтрин МакКиннон одной из первых определила сексуальный харассмент как форму дискриминации по признаку пола. Она конкретизирует: «The legal argument advanced by this book is that sexual harassment of women at work is sex discrimination in employment.» [4], что переводится на русский язык как: «Юридический аргумент, выдвинутый в этой книге, заключается в том, что сексуальное домогательство в отношении женщин на работе является дискриминацией по признаку пола в сфере занятости».

Появление термина «сексуальный харассмент» напрямую связано с отстаиванием женщинами своих прав и реакцией на возникшие нежелательные ситуации в сфере труда. Стоит также отметить, что именно Соединенные Штаты Америки (США) впервые закрепили термин «сексуальный харассмент» и дали ему правовое определение, признав такую разновидность харассмента одной из форм дискриминации.

В документе CM-615 Harassment, выпущенном U.S Equal Employment Opportunity Commission (EEOC) в 1987 году в отношении основных тем харассмента: по расе, цвету кожи, половой принадлежности, национальности и религии, в трудовой сфере деятельности (Harassment, Race, Color, Sex, National Origin, Religion), сексуальный харассмент, как и другие виды дискриминации, был признан незаконной практикой в сфере трудоустройства, нарушающий Закон о гражданских правах 1964 года. [5] Таким образом, официальным регулятором было установлено, что действия работодателя, подпадающие под определение «сексуального харассмента», установленного в документе, напрямую противоречат Федеральному закону США и приравниваются к другим формам дискриминации на работе.

Важно отметить, что регулятор подчеркивает: «(1) A man as well as a woman may be

the victim of sexual harassment, and a woman as well as a man may be the harasser» [5], что переводится на русский язык как: «Жертвой сексуальных домогательств может быть как мужчина, так и женщина, а преследователем может быть как женщина, так и мужчина», тем самым не выделяя половую принадлежность жертвы или ее преследователя. Отдельно можно выделить некоторые судебные прецеденты: Meritor Savings Bank v. Vinson (Верховный суд США, 1986) и Harris v. Forklift Systems, Inc. (Верховный суд США, 1993). Основными особенностями вышеприведенных судебных прецедентов являются:

- нежелательность поведения важнее, чем согласие жертвы;
- жертве не обязательно доказывать наличие психологической травмы, нанесенной преследователем, важно, что характер поведения вызвал угрожающую или враждебную среду для жертвы.

Касательно Европейского союза и его директив, в разный промежуток времени Европейские директивы запрещали дискриминацию по вопросам расовой принадлежности, религии, возраста, ориентации, инвалидности, а также сексуального харассмента, как одной из форм проявления дискриминации.

Согласно статье 2 главной Директивы Европейского союза 2006/54/EC от 2006 года об имплементации принципа равных возможностей и равного обращения для мужчин и женщин в вопросах занятости и доступа к работе, под «харассментом» подразумевается: «where unwanted conduct related to the sex of a person occurs with the purpose or effect of violating the dignity of a person, and of creating an intimidating, hostile, degrading, humiliating or offensive environment» [6], что переводится на русский язык как: «нежелательное поведение, связанное с полом лица, имеющее своей целью или результатом оскорбление достоинства лица и создание угрожающей, враждебной, ущемляющей человеческое достоинство, унижительной или оскорбительной среды» [7].

Под «сексуальным харассментом» подразумевается: «where any form of unwanted verbal, non-verbal or physical conduct of a sexual nature occurs, with the purpose or

effect of violating the dignity of a person, in particular when creating an intimidating, hostile, degrading, humiliating or offensive environment» [6], что переводится на русский язык как: *«когда имеет место любая форма нежелательного вербального, невербального или физического поведения сексуального характера, имеющего своей целью или результатом оскорбление достоинства лица, в частности, посредством создания угрожающей, враждебной, ущемляющей человеческое достоинство, унижительной или оскорбительной среды»* [7]. Вышеуказанная директива не является единственным актом, регулирующим вопросы харассмента, однако она относится к числу ключевых директив Европейского союза, закрепляющих правовую сущность харассмента и одного из его видов – сексуального харассмента, ставшая основой для разработки национальных законов стран участниц Европейского союза, направленных на устранение подобных дискриминаций.

Касательно международных конвенций, следует выделить: Конвенцию о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин 1979 года (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women – CEDAW) и Конвенцию Международной Организации Труда № 190 об искоренении насилия и домогательств в сфере труда 2019 года (Violence and Harassment Convention, 2019 (No. 190)).

Согласно Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин 1979 года (CEDAW), с целью обеспечения равенства мужчин и женщин Государства-участники принимают меры для ликвидации дискриминации в отношении женщин в области занятости, позволяя равным образом пользоваться правом на труд, на выбор работы, на равное вознаграждение, социальное обеспечение и охрану здоровья [8]. Конвенция уделяет значительную роль женщинам, проживающим в сельской местности, с целью надлежащего обеспечения защиты и ликвидации любых форм дискриминации в отношении их.

Конвенция Международной Организации Труда № 190 об искоренении насилия и до-

могательств в сфере труда 2019 года (МОТ) прямо запрещает насилие и любые формы домогательств в сфере труда, признавая, что такие формы могут представлять собой нарушения прав человека и угрожать принципу равенства [9], кроме того, Международная организация труда подчеркивает, что насилие и домогательства в сфере труда негативно воздействуют на психологическое состояние, физическое здоровье людей, чувство достоинства, семейную обстановку и социальную среду [9].

Касательно Казахстана, прямого определения и раскрытия понятия «харассмент» в национальном законодательстве нет. Однако в нем закреплены отдельные формы противоправного поведения, которые могут рассматриваться как «харассмент», включая дискриминацию (в том числе трудовую), домогательства и различные виды насилия, из которых можно выделить следующее.

Согласно Закону РК «О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин», любые нормативные акты, направленные на ограничение или ущемление равных прав и возможностей мужчин и женщин, могут быть оспорены в суде. Таким образом, законодатель напрямую запрещает любую дискриминацию по полу [10].

Отдельно, в Законе РК «О профилактике бытового насилия» выделены виды бытового насилия, а именно: *физическое, психологическое, сексуальное и экономическое* [11]. Поскольку выше было определено, что харассмент в широком понимании — это домогательства, приставания, нежелательные контакты (психологические или физические), направленные на негативное воздействие, статья 4 Закона аналогичным образом определяет отдельные виды бытового насилия. Однако важно отметить, что данные проявления относятся именно к бытовому насилию. Согласно пп. 3) статьи 1 Закона, бытовое насилие – умышленное противоправное деяние (действие или бездействие) одного лица в сфере семейно-бытовых отношений в отношении другого (других), причиняющее или содержащее угрозу причинения физического и (или) психологического страдания [11].

Согласно статьи 6 Трудового кодекса РК, никто не может подвергаться какой-либо дискриминации при реализации трудовых прав по мотивам происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, места жительства, возраста или физических недостатков, принадлежности к общественным объединениям или по иным обстоятельствам [12]. Законодатель явно подчеркивает равные возможности в трудовой сфере независимо от пола. Кроме того, перечень обстоятельств, по которым лицо может быть дискриминировано, не является исчерпывающим. Отдельного понятия «сексуальные домогательства», их признаки и меры защиты при исполнении трудовых обязанностей на данный момент не предусмотрены Трудовым кодексом.

Негативные воздействия и приставания также регулируются Кодексом об административных правонарушениях. В частности, в качестве определения мелкого хулиганства выделены нецензурная брань в общественных местах, оскорбительное приставание к физическим лицам и другие подобные действия, выражающие неуважение к окружающим, нарушающие общественный порядок и спокойствие физических лиц [13], влекут ответственность, предусмотренную п. 1 статьи 434 КоАП.

Касательно половой неприкосновенности, в Уголовном кодексе (УК) выделено несколько уголовно наказуемых деяний. Так, понуждение к действиям сексуального характера предусмотрено п. 1 статьи 123 УК РК, насильственные действия - статьей 121 УК РК, а изнасилование - статьей 120 УК РК. Несмотря на отсутствие в УК отдельной нормы, устанавливающей ответственность за сексуальный харассмент, фактически его проявления могут подпадать под действие статей 120, 121 и 123 УК, поскольку эти деяния напрямую затрагивают половую неприкосновенность, включая домогательства и понуждения (в том числе в отношении несовершеннолетних лиц). Подобный подход коррелирует с правовым регулированием «сексуального харассмента», включая Quid

pro quo sexual harassment в США и странах Европейского союза, вне зависимости от того, происходит ли такое поведение в рабочей сфере или нет. Оскорбления, выраженные в неприличной форме и унижающие честь и достоинства другого лица, предусмотрены статьей 131 УК [14].

Одним из важных этапов для Казахстана на пути реагирования на международные вызовы является текущая попытка внедрить правовое определение «сексуального харассмента (домогательств)» и предусмотреть меры защиты пострадавших лиц в сфере труда. Так, в 2025 году Министерством труда и социальной защиты населения был вынесен Консультативный документ регуляторной политики к проекту внесения изменений и дополнений в некоторые законодательные акты по вопросам совершенствования трудового законодательства для целей публичного обсуждения. Важным этапом стала постановка вопроса об отсутствии правового регулирования сексуального домогательства в сфере труда. Согласно документу до 30% работников в Казахстане сталкивались с неэтичным поведением со стороны другого лица (лиц) [15]. В качестве международного опыта приведена Конвенция Международной Организации Труда № 190 об искоренении насилия и домогательств в сфере труда 2019 года, принятая рядом стран и ставшая основной для разработки внутренних процедур по своевременному реагированию и применению соответствующих санкций за сексуальные домогательства в сфере труда. Следует также подчеркнуть активную роль общественных объединений и частных лиц, выступивших за ратификацию Конвенции и включение ее основных положений в трудовое законодательство Казахстана.

Таким образом, важно подчеркнуть, что вопрос внедрения правового определения «харассмента» и установления механизмов правовой защиты потерпевших при осуществлении трудовой деятельности остается актуальным для Казахстана.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Автор в своей обзорной статье попытался определить правовую сущность и виды «ха-

рассмента» с учетом международного опыта, а также выявить наличие и механизмы его правовой защиты в национальном законодательстве Казахстана. Было установлено, что правовая сущность «харассмента» основана на незаконном поведении, причиняющем вред лицу (группе лиц) в форме психологического, физического и иного дискриминационного воздействия либо давления, не имеющего разумной цели. Такое поведение может выражаться в приставаниях, домогательствах, оскорблениях, нежелательных контактах (включая прикосновения) и иных формах негативного воздействия.

Дополнительно установлено, что перечень форм харассмента не является исчерпывающим и не имеет унифицированного закрепления, что позволяет относить к нему любые нежелательные и причиняющие вред формы поведения. Также выясне-

но, что зарождение термина «харассмент» напрямую связано с развитием гражданского активизма и борьбой против различных форм дискриминации. Международный опыт представляет собой примеры конкретных определений, стандартов и механизмов предотвращения и реагирования на харассмент, оказывая существенное влияние на формирование подходов других стран.

Кроме того установлено, что в Казахстане рассматривается вопрос о возможном включении в трудовое законодательство правового определения «сексуальных домогательств», что может напрямую повлиять на повышение эффективности мер предотвращения и обеспечения защиты пострадавших при осуществлении трудовой деятельности, а также способствовать укреплению механизмов противодействия дискриминации в целом.

АННОТАЦИЯ

В данной статье предлагается общий обзор на правовую сущность «харассмента», известного как «домогательства» или «приставания». Особенностью и целью данной статьи является попытка автора провести сравнительный анализ норм международного и национального права в области «харассмента» и отдельных его видов, а также сделать обзор на планируемые изменения в национальное законодательство.

В ходе проведенного исследования автором использовались методы: метод сравнительного анализа, логико-юридический методы. Эмпирическую базу составляют результаты собственных исследований, исследования других научных деятелей, зарубежных авторов и прочие источники информации. Нормативную базу составляют международные акты, акты зарубежных государств, акты национального законодательства Казахстана.

Ключевые слова: харассмент, домогательства, международное право, ответственность, уголовное право, трудовое право, трудовые отношения, юридическое лицо.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

Cambridge University Press. Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus. [Электронный ресурс] // Доступ: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/harassment> (Дата обращения: 18.10.2025).

IZA World of Labor. Sexual harassment in the workplace. [Электронный ресурс] // Доступ: <https://wol.iza.org/articles/sexual-harassment-in-the-workplace/long> (Дата обращения: 02.11.2025).

UN System Model Policy on Sexual Harassment (внутренняя нормативная Типовая модельная политика системы ООН по сексуальным домогательствам. [Электронный ресурс] // Доступ: <https://unsceb.org/un-system-model-policy-sexual-harassment> (Дата обращения: 19.10.2025).

MacKinnon, C.A. (1979) Sexual Harassment of Working Women. New Haven: Yale University Press. Digitized 2012 by the Internet Archive. (Дата обращения: 19.10.2025).

CM-615 Harassment. 1987. U.S. Equal Employment Opportunity Commission. [Электронный

ресурс] // Доступ: <https://www.eeoc.gov/laws/guidance/cm-615-harassment> (Дата обращения: 02.11.2025).

Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast). Document 32006L0054. [Электронный ресурс] // Доступ: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2006/54/oj/eng> (Дата обращения: 01.11.2025).

Директива Европейского парламента и Совета Европейского Союза 2006/54/ЕС от 5 июля 2006 г. об имплементации принципа равных возможностей и равного обращения для мужчин и женщин в вопросах занятости и доступа к работе (в новой редакции). [Электронный ресурс] // Доступ: <https://base.garant.ru/70558292/> (Дата обращения: 04.11.2025).

Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. 1979. [Электронный ресурс] // Доступ: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000248_ (Дата обращения: 01.11.2025).

Конвенция 190 об искоренении насилия и домогательств в сфере труда [Электронный ресурс] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33864536&pos=4;-106#pos=4;-106 (Дата обращения: 25.10.2025).

Закон Республики Казахстан от 8 декабря 2009 года № 223-IV. О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин. [Электронный ресурс] // Доступ: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000223_/z090223.htm (Дата обращения: 02.11.2025).

Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2009 года № 214-IV «О профилактике бытового насилия» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.07.2025 г.). [Электронный ресурс] // Доступ: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30525680&pos=3;-106#pos=3;-106 (Дата обращения: 01.11.2025).

Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.09.2025 г.). [Электронный ресурс] // Доступ: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38910832&pos=5;-106#pos=5;-106 (Дата обращения: 05.11.2025).

Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15.09.2025 г.). [Электронный ресурс] // Доступ: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577399 (Дата обращения: 02.11.2025).

Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.09.2025 г.). [Электронный ресурс] // Доступ: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&pos=219;-130#pos=219;-130 (Дата обращения: 02.11.2025).

Открытые НПА. Консультативный документ регуляторной политики к проекту Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования трудового законодательства». [Электронный ресурс] // Доступ: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=15515606&typeComment=6> (Дата обращения: 05.11.2025).

ЦИФРОВАЯ ФОРМА ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Жанна АКПАЕВА,
судья районного суда №2 Алмалинского
района г.Алматы,
магистр права
Академии правосудия при ВС РК

Сегодня цифра стала подписью человека. Одно нажатие кнопки, несколько цифр из SMS - и система считает, что воля выражена, сделка заключена, долг возник.

Судьи все чаще видят в электронных документах специальные коды вместо

подписи. С развитием технологий особую важность приобретает доказываемость человеческого выбора и проявления воли.

В Казахстане тысячи граждан оказались в долговой ловушке преимущественно из-за доступности кредитов через интернет.

По данным на начало 2025 года более 9 млн казахстанцев имели кредиты. За 8 месяцев 2025 года объем новых кредитов достиг 12, 9 трлн тенге. По официальным данным общая задолженность населения на 9 октября 2025 года превышает 22,7 трлн тенге, из которых 16 трлн тенге потребительские кредиты. Около 7% населения находятся в состоянии критической закредитованности. Эти цифры говорят о том, что кредиты стали массовым инструментом финансирования потребления. Закредитованность обусловлена быстрым ростом задолженности населения, долги граждан растут быстрее, чем доходы, часть доходов тратится на погашение существующих займов, семейные нужды, на обучение, на продукты питания и пр.

Цифровое кредитование обеспечивает высокую вовлеченность граждан в заемные отношения. Одновременно сохраняется дефицит надлежащего регулирования данных процессов.

На декабрь 2025 года объем кредитов достиг рекордных значений, при этом тенденция к росту сохраняется.

Факты трагедий, связанных с долговой нагрузкой (мошенничества, доведения до самоубийства, разводов и пр.) также растут, превращаясь из экономической проблемы в моральную.

В 2023 году в СМИ прошла информация от МВД РК о 12 лицах, покончивших собой из-за долга, а ещё 40 человек совершили

преступления, пытаясь добыть деньги для выплат по займам. 22 ноября 2021 года в г. Алматы молодая женщина выпрыгнула из окна вместе с тремя детьми с девятого этажа. У неё было три непогашенных микрозайма. Последний кредит был оформлен в МФО за месяц до трагедии – на сумму 15 000 тенге.

В своём Послании от 12 сентября 2025 года Президент К. Токаев, говоря о проблеме закредитованности, подчёркивал, что это «крайне актуальная проблема, которая, без преувеличения, представляет опасность для нашего общества. Поэтому в данном направлении также были приняты специальные законы. Казахстан обязан усилить достигнутые результаты в сфере цифровизации. Следует активно внедрять технологии искусственного интеллекта в платформу «электронного правительства». Казахстан должен стать страной, где широко применяется искусственный интеллект и развиваются цифровые технологии». Именно так отметил Глава государства приоритетную задачу Правительства.

Достигнутые результаты в сфере цифровизации закономерно требуют следующего шага - прежде всего обращения максимального внимания на то, что на самом деле происходит в системе правосудия: насколько суды готовы быть тем пространством, в котором можно разрешать споры, вытекающие из цифровых правоотношений.

В судебной практике оформилась новая форма юридического неблагополучия – формализм.

Суды в целом оказались неготовыми к вызовам цифровизации. Однако стремительное развитие цифровых технологий требует от суда переосмысления традиционных подходов к доказыванию, повышению уровня персональной ответственности и выработки новых стандартов доказывания.

Современные формы правоотношений выросли из более ранних форм долговых взаимоотношений, доверия друг другу.

Когда люди приносили золото ювелирам на хранение, они получали простую расписку – обещание возврата слитка. Со

временем доверие к бумаге заменило доверие к металлу. Именно тогда в экономике зародился феномен «записи вместо вещи», который сегодня повторяется в цифровом мире, где обязательство существует как запись. Цифровые сделки стали новой формой доверия.

Фредерик Содди, лауреат Нобелевской премии по химии 1921 года, говорил, что самой порочной и антисоциальной чертой денег, существующих в виде записи, является то, что они реально не существуют». Банки должны людям некую сумму денег, которых нет. При сделках купли-продажи с оплатой чеком происходит лишь изменение лица, которому банк должен деньги. Когда счет одного клиента дебетуется, счет другого – кредитруется, и такая задолженность банка может продолжаться бесконечно долго¹.

Его идея перекликается с предостережениями, высказанными Аристотелем.

Великий философ определял ростовщичество как нарушение естественного порядка (крематистики), отметив чудовищность того, что средство превращается в цель. По сути, он задолго до цифровой эпохи предупреждал о главном несчастье будущего – о порабощении человека ростовщическим капиталом, другими словами – о нищете под маской изобилия. Таким образом, современный цифровой финансовый институт действует по той же логике, только вместо бумаги используется цифровая запись.

При оформлении кредита деньги появляются как запись на счёте клиента. Эта запись признаётся участниками экономического оборота и обладает юридической силой. Клиент получает обязательство банка, а банк получает право требования возврата суммы с процентами.

Цифровая форма сделки меняет оболочку, но сущность правоотношений сохраняется. Цифровой следует считать сделку, совершаемую, выражаемую и удостоверяемую в электронной форме с использованием электронного документа и цифровой подписи (либо иных средств идентификации, установленных законодательством (сери-

фикация, владение ключом), подтверждающую волю сторон.

В задачи современного суда должна входить правовая оценка реконструируемых цифровых данных (логов, метаданных, временных отметок, сведений об устройстве и идентификации) на основе собранных сторонами цифровых доказательств. Суд должен уметь юридически устанавливать, какое обязательство возникло в действительности, какими цифровыми параметрами подтверждается воля человека, в каком объёме и при каких условиях обязательство следует считать нарушенным и подлежащим судебной защите.

В этих условиях прежняя доказательственная модель, выстроенная вокруг материальных (бумажных) носителей и непосредственного их восприятия, показывает свои очевидные пределы. Именно поэтому вопрос доказывания в цифровой среде перестаёт быть техническим и становится методологическим и нравственным.

Цифровому доказательству присущи такие характеристики, как абстрактность и опосредованность, интерпретируемость, хрупкость, трансграничность и многообразие форм. К общепризнанным стандартам использования цифровых доказательств следует относить обеспечение их целостности, проверяемости, неизменности и подлинности.

Информационная система, на базе которой была совершена цифровая сделка, «помнит всё», фиксирует каждое действие, каждое изменение, формирует отчёты и журналы. Однако наличие данных ещё не означает установление юридически значимого факта. Техническая фиксация события и правовое доказательство – категории разного порядка.

Цифровая сделка существует для суда лишь постольку, поскольку, установлены её обязательные элементы (субъект, факт и момент выражения воли, способ идентификации и аутентификации, неизменность зафиксированных данных и причинная связь между волеизъявлением и возникновением обязательства). Отсутствие любого из этих

элементов разрушает доказательственную конструкцию.

Допустимость электронной формы сделки не равнозначна доказанности воли конкретного лица. В цифровой среде воля не наблюдается непосредственно. Она выводится судом опосредованно, через анализ данных, созданных техническими системами.

Одноразовый код без журналов его генерации и доставки, без подтверждения принадлежности номера и сведений о дополнительной аутентификации остаётся лишь абстрактной цифровой последовательностью. Аналогично, лог действий пользователя без указания источника, времени и устройства, а также без возможности проверки неизменности фиксирует событие в системе, но не доказывает юридический факт заключения сделки.

Отдельного доказывания требует и факт исполнения, к примеру, выдачи денежных средств заемщику. Он не предполагается автоматически и не может подтверждаться внутренними расчётами самого кредитора или указанием суммы в договоре. Первостепенное значение имеют платёжные документы, подтверждающие движение средств, проверку принадлежности платёжного инструмента заемщику. Отсутствие этих данных исключает достоверное установление как размера задолженности, так и самого факта её возникновения.

Цифровые параметры - IP-адреса, сведения об устройстве, метаданные времени и геолокации, хеш-суммы – обладают доказательственной ценностью лишь при условии их проверяемости и сохранности целостной цепочки данных. Представление фрагментов цифрового следа без возможности восстановить полную картину событий лишает суд основания для достоверных выводов.

Задача суда всегда неизменна – это квалифицированная оценка всех собранных по делу доказательств в их совокупности.

В теории гражданского процесса доказывание традиционно рассматривается как центральный элемент судебной деятельности, направленной на установление юридически значимых фактов, как отмечала в сво-

их трудах ведущий учёный-правовед, к.ю.н., профессор З. Баймолдина, раскрывая аспекты модернизации судебного производства по гражданским делам, обусловленные экономическими, социальными и политическими изменениями в обществе, для того чтобы оно содержательно отвечало истинному значению правосудия, соответствовало категории справедливости. Доказательства приобретают юридическое значение лишь в той мере, в какой они позволяют суду сформировать внутреннее убеждение относительно наличия либо отсутствия обстоятельств, входящих в предмет доказывания.

Наблюдения за практикой судов убеждают, что понимание роли стандартов доказывания остаётся фрагментарным. В решениях по цифровым сделкам судьи проявляют формализм. Принятие скриншота экрана, СМС-кода или технического лога как достоверного доказательства без проверки подлинности и неизменности источника данных считается нормальным. Вынесение же иного решения, отличного от большинства «упрощённых», приводит к угнетению таких проявлений всячески, что ведёт к потере кадров.

Как говорил Альберт Эйнштейн, вместо того, чтобы признавать существующий беспорядок, трагедии, преступления, каждый стремится доказать свою невиновность и найти алиби, чтобы уйти от ответственности за последствия собственных деяний.

Начинать следует с признания проблемы – инертности мышления, проявляющейся в нежелании пересматривать стандарты. Мы уже живём в цифровой среде, потому важно вырабатывать методику оценки цифровых доказательств.

Судья в цифровую эпоху остаётся главным носителем моральной ответственности.

Суд обязан уметь оценивать технические параметры, включающие в себя метаданные, IP-адреса, геолокационные метки, цифровые подписи, идентификацию устройства и пр.

Когда решения принимаются по упрощённому «шаблону», люди перестают видеть в суде защиту, воспринимая суд как продолжение системы взыскания.

Именно в этом заключается современный высокий стандарт ответственности, в котором технологии служат истине, а право сохраняет человеческое измерение, служит добру и справедливости.

Отсюда необходимо разработать единые методологические рекомендации по оценке цифровых доказательств, создать отдельную группу судей, которая будет выполнять специальную задачу по сбору и обработке данных в процессе практики, внедряя новации (можно на базе отдельного суда, но в идеале создание в ближайшем будущем Smart court (Интернет - суда), внедрить дифференцированные стандарты доказывания для цифровых дел в зависимости от характера риска (финансовый, репутационный, личностный), приступить к обучению судей цифровой правовой экспертизе, включая понимание цифровой идентичности и достоверности электронных доказательств, отходить от «массового» формализма, закрепить в Гражданском кодексе норму, согласно которой цифровое доказательство должно подтверждать как действие, так и волю человека.

Там, где начинается формализм, там исчезает сострадание, а вместе с ним – справедливость.

«Справедливость – последняя форма любви, которой способно владеть общество.» Платон

ЛИТЕРАТУРА:

1. Дарио Салас Соммэр. Мораль XXI века. 2023 г. г. Мытищи. с.142
2. Баймолдина Зауреш Хамитовна. Гражданское судопроизводство в Республике Казахстан: новеллы и тенденции.
<https://cyberleninka.ru/article/n/grazhdanskoe-sudoproizvodstvo-v-respublike-kazahstan-novelly-i-tendentsii>.
3. Послание Президента Казахстана-2025 г. <https://dprom.kz/goryachie-stranitsy/poslaneeye-pryezedyenta-kazahstana-2025/>

СЕМЕЙНЫЕ СПОРЫ С УЧАСТИЕМ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Семейное право по праву считается одной из наиболее сложных и социально чувствительных отраслей юридической практики. В отличие от классических гражданско-правовых споров, семейные конфликты затрагивают не только имущественные интересы сторон, но и фундаментальные вопросы защиты прав и благополучия несовершеннолетних. За каждым процессуальным документом в данной категории дел стоит судьба конкретного ребенка, а судебное решение зачастую оказывает долгосрочное влияние на его психологическое и социальное развитие.

Профессиональная деятельность адвоката К. Беленко с 2014 года непосредственно связана с защитой прав несовершеннолетних. Опыт работы в специализированном межрайонном суде по делам несовершеннолетних Алматинской области, а затем адвокатская практика позволили сформировать комплексный взгляд на семейные споры, сочетающий правовой, социальный и психологический подходы.

Алиментные обязательства: правовая природа

и распространенные заблуждения

Одной из наиболее распространенных категорий семейных споров являются дела, связанные с взысканием алиментов. На практике нередко встречается ошибочное восприятие алиментов как формы «компенсации» за возможность общения с ребенком либо как инструмента давления между бывшими супругами. Между тем алиментные обязательства носят строго целевой характер и

К. БЕЛЕНКО,
адвокат Алматинской областной коллегии
адвокатов

предназначены исключительно для содержания ребенка.

В одном из дел отец систематически задерживал выплаты, мотивируя это ограничением общения с ребенком со стороны матери. Судом было разъяснено, что вопросы участия в воспитании и порядок общения с ребенком подлежат самостоятельному правовому регулированию и не могут быть поставлены в зависимость от исполнения алиментных обязательств. В результате были приняты меры по принудительному взысканию задолженности, что позволило обеспечить стабильное материальное содержание ребенка.

В другой ситуации должник пытался уклониться от исполнения обязательств путем смены места жительства. Последовательная работа с судебными исполнителями позволила восстановить выплаты и защитить интересы несовершеннолетнего, что наглядно демонстрирует необходимость активной позиции представителя в алиментных спорах.

Разрешение на выезд ребенка, имеющее международный элемент

Особую сложность представляют споры о разрешении на выезд несовершеннолетних за пределы Республики Казахстан на постоянное место жительства без согласия второго родителя. Подобные дела требуют от суда и представителей сторон тщательной оценки всех обстоятельств: условий проживания, возможностей получения образования, сохранения социальных связей и психологического состояния ребенка.

Так, в одном из дел рассматривался вопрос о переезде детей в Федеративную Республику Германия после расторжения брака. Судом были исследованы мотивы переезда, условия проживания и предложенный порядок общения детей с оставшимся в Казахстане родителем. Принятое решение позволило обеспечить баланс интересов сторон при безусловном приоритете прав ребенка. Аналогичным образом в другом деле был разрешен вопрос о переезде детей в Турцию, где ключевым фактором стало наличие согласованного механизма поддержания регулярного контакта со вторым родителем, что способствовало сохранению эмоциональной стабильности несовершеннолетних.

Возврат детей в семью и снятие ограничительных мер

В практике встречаются и дела, связанные с временным изъятием детей из семьи и последующим возвратом. Такие процессы требуют особой деликатности и недопустимости формального подхода. В одном из случаев, накануне новогодних праздников, удалось добиться возвращения детей родителям после предоставления доказательств улучшения условий проживания и прохождения необходимых адаптационных мероприятий. Данное дело наглядно показало, что главной целью правового вмешательства должно оставаться восстановление благоприятной семейной среды, а не механическое применение ограничительных мер.

Усыновление и установление места жительства ребенка

Дела об усыновлении относятся к числу наиболее ответственных категорий семейных споров. Они требуют тесного взаимодействия с органами опеки и попечительства, а также строгого соблюдения процессуальных требований. Ошибки на любой стадии могут привести к затягиванию процесса и дополнительной психологической нагрузке на стороны.

Не менее сложными являются споры об определении места жительства ребенка. Практика показывает, что попытки «разделить» детей между родителями либо использовать их в качестве инструмента давления наносят серьезный вред психоэмоциональному состоянию несовершеннолетних. В подобных делах роль адвоката выходит за рамки формального представительства и включает в себя задачу минимизации конфликта и удержания процесса в правовых и этических границах.

Ювенальные суды и современные вызовы

С 2023 года часть категорий семейных дел была передана в подсудность ювенальных судов Республики Казахстан. Несмотря на кадровый дефицит и рост нагрузки, данные суды продолжают рассматривать социально значимые споры, связанные с защитой прав детей. При этом проблема соблюдения процессуальных сроков остается актуальной и требует системного решения.

Отдельного внимания заслуживают дела о расторжении брака, осложненные ситуациями домашнего насилия. В таких процессах адвокат вынужден сочетать правовую защиту с элементами психологической поддержки, поскольку клиенты нередко находятся в уязвимом положении, не имея стабильного дохода или жилья.

Заключение

Семейные споры с участием несовершеннолетних выходят за рамки обычных юридических конфликтов. Цена ошибки в таких делах измеряется не суммой иска, а судьбой ребенка и качеством его будущей жизни. Эффективная защита прав несовершеннолетних возможна только при сочетании высокой профессиональной подготовки, глубокого понимания социальной специфики и личной ответственности адвоката.

ӘЛЕУМЕТТІК ТӨЛЕМДЕР САЛАСЫНДАҒЫ НЕГІЗСІЗ БАЮ

Ардақ СМАҒАМБЕТОВА,
ҚР Жоғары Сот Кеңесі жанындағы
Сот төрелігі академиясының магистранты

Қазақстан Республикасының Конституциясы азаматтарға ең төменгі зейнетақы мөлшеріне, жасына байланысты, науқастанған, мүгедектігі, асыраушысынан айырылған жағдайда және өзге де заңды негіздер бойынша әлеуметтік қамсыздандыруға кепілдік береді. Әлеуметтік қамсыздандыру – мемлекеттің конституциялық кепілі ретінде ғана емес, әлеуметтік саясатының негізі ретінде де қарастыра аламыз. Мемлекеттің әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы саясатын жүргізу осы саладағы нормативтік-құқықтық базаны жетілдірумен қатар жүзеге асырылып

келеді және Мемлекет басшысының Қазақстан халқына жолдауларында да көрініс тауып жүр.

Алайда, осы жүйедегі төлемдерді тағайындау, есептеу және беру процесінде түрлі себептермен – азаматтардың қателігі, олардың адалсыз әрекеттері немесе уәкілетті органдардың әкімшілік қателері салдарынан – ақша қаражатының негізсіз баю түрінде берілуі орын алатыны жасырын емес. 2023 жылғы 20 сәуірде қабылданған Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексі осы саладағы қатынастарды жаңа деңгейде реттей отырып, негізсіз төлемдерді қайтару мәселелеріне ерекше назар аудартады. Негізсіз баюдың құқықтық табиғатын талдау және оны өндіріп алудың тиімді механизмін қалыптастыру мемлекеттік бюджет қаражатының мақсатты жұмсалуды қамтамасыз ету тұрғысынан өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Егер бұрын негізсіз баю институты тек банк арқылы қате аударылған қаражатты қайтару үшін сирек қолданылса, қазіргі таңда сот тәжірибесінде мұндай талап қоюлардың саны қарқындап келе жатқанын байқауға болады.

Негізсіз баю (кондикция) институты Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 48-тарауында реттеледі. ҚР АҚ 953-бабына сәйкес, біреудің есебінен заңда немесе мәміледе көзделмеген негіздер бойынша мүлік алған немесе жинақтаған тұлға оны қайтаруға міндетті.

Ал кодекстің 960-бабында көзделген жағдайларға бұл талап қолданылмайтыны айтылған. Аталған баптың 3)-тармақшасында, азаматқа оның тарапынан теріс пиғыл болмаған жағдайда күнкөріске арналған қаражат ретінде (жалақы, авторлық сыйақы,

өміріне немесе денсаулығына келтірілген зиянды өтеу, зейнетақы, алименттер және т.б.) берілген және иемденуші пайдаланған ақша сомасы қайтарылуға жатпайтын негізсіз байлық ретінде көрсетілген.

Әлеуметтік төлемдер саласындағы негізсіз баю осы жалпы ережелердің арнайы көрінісі болып табылады. Мән беретін жағдай азамат тарапынан теріс пиғыл болмаған жағдайда делінген. Осы орайда, әлеуметтік төлемдердің негізсіз алынуының екі негізгі түрін ажыратып қарауға болады:

Біріншісі, азаматтың адалсыздығынан туындаған негізсіз баю, яғни, төлем алушының төлемге құқығын тоқтататын немесе өзгертетін мән-жайларды (мысалы, жұмысқа орналасу, мүгедектік тобының өзгеруі, асыраушысының қайтыс болуы) уәкілетті органға уақытылы хабарламауы немесе жалған, толық емес мәліметтер ұсынуы. Кодексте мұндай жағдайды – төлемді өндіріп алудың тікелей негізі деп таниды, өйткені бұл жерде адалдық принципі бұзылады.

Екіншісі, уәкілетті органның қателігінен туындаған негізсіз төлемдер. Бұл жерде азаматтың кінәсі жоқ, бірақ орган есептеуде қателік жіберген немесе техникалық ақау салдарынан артық ақша аударылатын жағдайларды айтуымызға болады. Бұл жағдайда өндіріп алу мәселесі ҚР АҚ 960-бабының 3)-тармақшасына сәйкес реттелуге жатуы тиіс. Бұл норма бойынша, егер алушы тарап адалсыз әрекет етпесе немесе есептеуде қателік болмаса, төленген зейнетақы, жәрдемақы, т.б. қайтарылуға жатпайды.

Алайда, есептеуде қарапайым қателік емес, нақты техникалық қателік орын алса, өндіріп алу жүргізілуі мүмкін. Азаматтық істерді қарайтын соттардың өндірісінде қаралатын аталған санаттағы істер талап қоюшы ретінде мемлекеттік органның талап қоюлары бойынша көп жағдайда оңайлатылған тәртіппен қаралуда. Меніңше, мұндай жағдайда азаматтардың өз уәждерін толыққанды білдіру мүмкіндігі жеткіліксіз болып, олардың теріс пиғылынсыз алған әлеуметтік төлемдерін қайтару мәселесі туындап отыр. Сондықтан, әділдік қағидаты негізінде мұндай адал ниетімен алған төлемдерді

қайтаруды талап етуден бастарту қажет деп санаймын. Осы тұрғыдан алғанда Әлеуметтік кодекс арнайы нормалар арқылы негізсіз төлемдерді өндіріп алудың нақты тетіктерін бекітеді. Мысалы, міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесінен төленетін төлемдерге қатысты негізсіз алынған сомаларды қайтару тетігі қарастырылған. Егер азамат мәліметтерді жасыру арқылы немесе дұрыс емес құжаттарды ұсыну арқылы төлемді негізсіз алса, заңнама уәкілетті органға бұл соманы – ерікті түрде қайтаруды талап етуге, егер ерікті түрде қайтарылмаса, сот тәртібімен өндіріп алуға немесе төлем алушының келісімімен болашақ төлемдерден ұстап қалуға құқық береді. Бұл жерде мән беретін мәселе – азаматтардың еркімен қайтаруы.

Мұндай негізсіз баю туралы азаматтық істерді қарауда бірқатар мәселелер туындайды. Соттардың алдындағы негізгі міндет – төлем алушының адалсыздықпен әрекет еткенін немесе керісінше, тек мемлекеттік органның қателігіне байланысты артық ақша алғанын анықтау. Құқық қолдану тәжірибесінде, егер азамат қажетті мәліметтерді беру жөніндегі міндетін орындамаса, оның әрекеті адалсыздық деп танылады.

Негізсіз алынған төлемдерді өндіріп алу талабына Азаматтық кодексте белгіленген жалпы үш жылдық ескіру мерзімі қолданылады. Бұл мерзімді уәкілетті орган төлемнің негізсіздігі туралы білген немесе білуге тиіс болған күннен бастап есептеу сот тәжірибесінде қиындықтар туғызады. Көбінесе, органның ішкі тексеру актісінен кейін ғана мерзім басталады деп есептеледі, бұл мемлекеттік органға қолайлы.

Әлеуметтік төлемдер саласындағы негізсіз баю – мемлекеттік қаржыны қорғау мен азаматтардың әлеуметтік құқықтарын қамтамасыз ету арасындағы тепе-теңдікті талап ететін күрделі құқықтық мәселе. Сондықтан, мемлекеттік органдардың ақпарат алмасу жүйесін цифрлық интеграциялау арқылы қателіктердің алдын алу және азаматтардың адал ниетімен алған төлемдерін қайтаруды талап етуден бастарту – сот төрелігінің әлеуметтік әділдік принципіне негізделіп қана қоймай, адал азаматтардың құқықтарын қорғауда септігін тигізері сөзсіз.

ӘДІЛДІК ӘРКІМНІҢ ЖҮРЕГІНДЕ

Әділдік туралы әңгіме естісем, нағашым айтқан бір ауыз сөз еріксіз ойға оралады. Ол кезде 5-6 жастағы баламын. Ақтөбенің ең шалғай Ырғыз ауданының «Нұра» ауылында жаңа жылға арналған шырша мерекесі өтіп жатты. Шынымды айтсам, мен бұл мерекені «тәттіге әбден тоятын күн» деп ойлайтынмын. Сақал-мұрты аппақ күмістей Аяз ата шыршаны айналып жүр. Ауылдың батылдау балалары қасына барып, тақпақ-ән айтып сыйлық алып мәз болуда. Ал маған олар сияқты ортаға шығып өжет болу қайда?!

Үйде ата-әжеме жасайтын еркелігім есіктен шыққанда жайына қалатын. Үнсіз бір бұрышта отырмын. Тәттілерін алып мәз болған балаларға қарап тамсанып қоям.

Бір кезде ауылдың білдей бас рабочкомы (совхоздың жұмысшылар комитетін басқарушы) Аяз атаның қасындағы қораптан бірнеше сыйлықты қос қолдап алып, туысқандарының балаларына үлестіріп жатты. Сол сәтте менің миыма «мәссаған, тақпақ айтпай-ақ сыйлық алуға болады екен ғой» деген ой келді. Жалма-жан орнымнан ұшып

тұрдым. Сол жылдары ауылда партия комитетінің хатшысы болып қызмет атқаратын нағашымның қасына бардым да құлағына сыбырлап:

– Көке, маған да Аяз атадан сыйлық алып беріңізші, – дедім.

– Сыйлықты ән мен тақпақ айтқандарға ғана береді. Тұр да тақпақ айт, – дегені

көкем әлгі жерде, мен ойламаған мінез көрсетіп.

– Жаңа ғана рабочком ағай туыстарына алып берді ғой, өз көзіммен көрдім. Сіз де бастықсыз ғой маған да бір сыйлық алып бере салыңызшы, – дедім жалынышты үнмен үмітімді үзбей.

– Жоқ, олай істей алмаймын. Тақпақ айтсаң аласың, алмасаң үйге бос қайтасың, – деді зекіп.

Ал керек болса, үміт үзілді, ішім жанып барады. Бір жағынан, өзімнің ұялшақтығыма да ренжіп қоям. Екінші жағынан, нағашыма деген өкпем қара қазандай. Не істейсің, ызадан жарылардай болып, аузым бұртиып үйге қайттым. Есіктен кіре еңіреп әжемнің етегіне қойып кеттім. Жаңа жылдың қызығынан қалып қойғаным, сыйлық алмағаным, тәтті кәмпит жемегенім есіме түсіп, бір армансыз өкіріп жыладым. Мен осы сәттен бастап еңбексіз ештеңе болмайтынын жұдырықтай жүрегіммен ұқтым. Шырша мерекесі өзіме өмірлік сабақ болды. Сол жолы маған үлкен адамдай қарап, әділдік дегенді іс-әрекетімен, қатал мінезімен көрсеткен нағашым күні бүгінге дейін ризамын.

Әңгімеге арқау етіп отырған нағашым – Отарбек Пірімжанұлы еңбегіне адал, жұмысына өте жауапкершілікпен қарайтын сан мыңдаған адамның бірі ғана. Бірақ осындай адамдардың адал ниетінен қоғамда «әділдік» ұғымы орнайды. Айтайын дегенім, сол принципшіл мінезінен ол әділет саласын таңдады. Алдымен Қызылорданың гидро-мелиоративтік техникумын аяқтап, «Нұра» ауылын өркендетуге еңбек етті. Кейін өзінің қалаған сүйікті кәсібіне бет бұрды. 1983 жылы (С.М. Киров атындағы КазГУ) қазіргі әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің заң факультетін тәмамдады. Барлық саналы ғұмырын прокуратура саласына арнап, заңдылық пен әділдіктің салтанат құруына өлшеусіз үлес қосты.

40 жылға жуық Ақтөбе облыстық прокуратурасында еселі еңбек етті. Облыстық қылмыстық істер бойынша сот қаулыларының заңдылығын қадағалау жөніндегі бөлімінің аға прокуроры, Шалқар, Байғанин, Алға аудандық прокуратурасында прокурордың көмекшісі болды. Сол жерден абыроймен зейнеткерлікке шықты. Әйтсе де, күні бүгінге дейін өзі қызмет еткен Алға аудандық прокуратурасы мол тәжірибесін бөлісіп отыруға жиі ұсыныс жасайды екен. Осыдан асқан не абырой, не атақ керек адамға?! Отарбек Пірімжанұлының қажырлы қызметін әріптестері жоғары бағалап келеді, халқына еткен еңбегі елеусіз қалған жоқ. Заңдылық пен әділдікті ту еткен жауапты қызметінің жемісі, өмірлік тағылымы, терең білімі күні бүгінге дейін елінің игілігіне жарап тұр.

– Қиындығы мен жауапкершілігі мол прокурорлық қызметте табандылық пен кәсібиліктен басқа адамға қандай қасиет керек, – дедім бірде Отарбек Пірімжанұлына. Ұзақ ойланып барып – қанша заңды алға тартқанмен, кейде адамгершілік деген ұлы қасиеттен аттап кетпеу керек. Бұл ұғым тек менің ғана емес, заң саласында жүрген кез келген адамның ойы мен санасынан өшпеуі тиіс. Биік парасаттылық пен қарапайым құндылықты өзінің қағидасына айналдырған адамға кез келген істің шешімі табылады, – деді жымып.

Ойланып қалдым, бала кезімде әділ болуды бір ғана әрекетімен миыма шегелеп тастаған нағашымның тағдырдың талай бұралаңын көрсе де, өмірлік қағидасын ешқашан өзгертпей келе жатқанына қайран қалдым. Тектіліктің кірпіші қайсар мінезден қаланатынына тағы бір көз жеткізгендей болдым.

Гүлжайнар СҮЛЕЙМЕНОВА,
журналист
АСТАНА ҚАЛАСЫ

ЖЕДЕЛДЕТІЛГЕН ТІРКЕУДЕН ЦИФРЛЫҚ ПЛАТФОРМАҒА ДЕЙІН

2025 жылдың 24 қарашасында Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне зияткерлік меншік мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заңына қол қойды.

Заңның қабылдануы зияткерлік меншікті қорғаудың ұлттық жүйесін жаңғыртудағы маңызды қадам болды. Аталған құжат авторлар мен құқық иеленушілердің құқықтарын қорғауды күшейтуге, тауар белгілері мен патенттеу саласындағы негізгі нормаларды нақтылауға, сондай-ақ құқықтарды ұжымдық басқарудың ашықтығы мен тиімділігін арттыруға бағытталған жаңа реттеу тетіктерін енгізуге арналған.

Заңда тауар белгілерін үш айға дейінгі мерзімде жедел тіркеуді енгізу, сондай-ақ қарсылықтар беру мерзімін ұзарту көзделген. Бұл бизнесте өз қызметін неғұрлым сенімді әрі болжамды түрде жоспарлауға мүмкіндік береді. Патенттік сенім білдірілген өкілдер институтын дамытуда олардың мамандануына негіз қаланды. Бұл өтінімдерді сүйемелдеудің сапасы мен зияткерлік меншік нарығындағы кәсіби сараптаманың деңгейін арттырады.

Заңда құқықтарды ұжымдық басқаруды цифрландыруға ерекше назар аударылған. Бірыңғай цифрлық платформаны (БЦП) құру шарттар жасасудан бастап авторларға сыйақыларды бөлуге дейінгі

барлық үдерістердің ашықтығын қамтамасыз етіп, нарықтың барлық қатысушылары үшін қолжетімділікті арттырмақ. Сонымен қатар құқықтарды ұжымдық басқару жөніндегі ұйымдардың қызметіне бақылау шаралары күшейтіліп, ұжымдық басқару салалары кеңейтіледі. Оның ішінде шығармаларды интернет желісінде пайдалану да қамтылып, авторлық және сабақтас құқықтардың сақталуына мемлекеттік бақылау енгізіледі.

Жалпы алғанда, жаңа заң зияткерлік меншікті қорғаудың заманауи, түсінікті және әділ жүйесін қалыптастырып, құқық иеленушілер, пайдаланушылар мен мемлекет арасындағы сенімділікті нығайта отырып, Қазақстанда шығармашылықтың, инновациялардың және кәсіпкерлік белсенділіктің дамуына қолайлы жағдайлар жасайды.

Заң 2026 жылғы 25 қаңтарда күшіне енеді. Бірыңғай цифрлық платформаны енгізу үш кезеңде жүзеге асырылып, 2027 жылғы қаңтарда аяқталады.

**Әділет министрлігінің
баспасөз қызметі**

САЙЛАУ ТУРАЛЫ ЗАҢҒА ӨЗГЕРІС ЕНГІЗІЛЕДІ

«Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» заңға өзгеріс енгізіледі. Мәжіліс депутаттары Парламент палаталарының бірлескен комиссиясының құрамын жасақтады. Мәжіліс депутаты Снежанна Имашева бірлескен комиссия құрамында кімгер болатынын мәлімдеді.

«Мәжілістің жалпы отырысында дауыс беру қорытындысы бойынша бірлескен комиссия құрамына депутаттар Марат Башимов, Мұрат Ергешбаев пен Үнзила Шапақ енді», – деп мәлімдеді депутат.

Еске салсақ, 2025 жылдың қыркүйегінде депутаттар тиісті заң жобасын жұмыс тобына қабылдаған болатын.

Заң жобасы мынадай өзгерістерді:

– Мәжіліс депутаттығына 1 кандидатты 1 сайлау округінен артық сайлау округінде ұсынуға тыйым салуды;

– бір адамды бір мезгілде мәслихаттың бір мандаттық округтері бойынша ұсынуға да тыйым салуды;

– әкімге кандидаттың сайлау қорын құруды көздейді;

Мәжіліс депутаты Снежанна Имашеваның айтуынша, бастаманың мақсаты – сайлау тәжірибесін ескере отырып, заңнаманың жекелеген нормаларын нақтылау және сайлау жүйесін жетілдіру. Конституциялық заң жобасын және оған ілесіп екі заң жобасын Үкімет әзірлеген. «Бұл құжаттар сайлау кезіндегі рәсімдік мәселелерді жетілдіруге, Президенттікке, Парламент пен мәслихат депутаттығына, әкім лауазымына кандидаттарға, сондай-ақ сайлау комиссияларының мүшелеріне қойылатын талаптарды күшейтуге, үгіт-насихат жүргізу тәртібін, әкімдікке кандидаттың сайлау қорын құру және пайдалану мәселелерін

реттеуге бағытталған», – деді депутат. Ұсынылып отырған өзгерістерге сәйкес, сыбайлас жемқорлық, ауыр және аса ауыр қылмыстар үшін сотталған адамдар сайлау комиссияларының мүшесі бола алмайды. Сонымен қатар, әкімшілік-аумақтық бірліктер өзгерген жағдайда сайлау комиссиялары мен олардың мүшелерінің өкілеттігін сақтау немесе тоқтату тәртібі нақтыланады. «Аумақтық сайлау комиссиясы мүшесінің бала күтімі бойынша демалысқа, оқу демалысына шығуына байланысты өкілеттігін уақытша тоқтата тұруға және оның орнына уақытша мүше тағайындауға мүмкіндік беріледі. Сондай-ақ кандидаттың сайлау қорынан тыс қаржыландыру тартуына тыйым салынып, бұл талапты бұзғаны үшін жауапкершілік бекітіледі», – деп толықтырды Снежанна Имашева.

Сонымен бірге сайлау комиссиясы мүшелерінің өкілеттігін асыра пайдаланғаны және заң бұзғаны үшін жауапкершілік енгізіледі. Байқаушыларға қатысты жас шегі нақтыланып, бұл мәртебе тек 18 жасқа толған Қазақстан азаматтарына ғана беріледі. Әкімдерді сайлау кезінде кандидаттар бірдей дауыс жинаған жағдайда қайта дауыс беру тәртібін регламенттеу де ұсынылып отыр.

Аружан МАУЛЕНБАЙ,
журналист

ЗАҢ

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ,
ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

ЖАЗЫЛУ ИНДЕКСІ:
75849

Қазақстан Республикасының Мәдениет,
ақпарат және спорт министрлігінде тіркелген
Күәлік №5702-г, 2005 жыл, 10 ақпан

Жарияланған мақала авторларының
пікірлері редакция көзқарасымен сәйкес келе
бермеуі мүмкін

РЕДАКЦИЯНЫҢ МЕКЕНЖАЙЫ:

050012, Қазақстан Республикасы,
Алматы қаласы, Х.Досмұхамедұлы көшесі, 68 «б» үй.
Телефондар: 8727-2-92-43-43, 8727-2-92-79-61 (факс)

ЖУРНАЛДА ЖАРИЯЛАНАТЫН ҒЫЛЫМИ МАҚАЛАЛАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР:

- МАҚАЛАҒА ҰСЫНЫС ХАТ ҚОСА ТАБЫСТАЛУЫ ТИІС;
- МАҚАЛАҒА ҚОСА, ҚАЗАҚ, ОРЫС ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕ ЖАЗЫЛҒАН ТҮЙІН ТАБЫСТАЛУЫ ТИІС;
- МАҚАЛАҒА ҚОСА, МӘТІННІҢ ЭЛЕКТРОНДЫҚ НҰСҚАСЫ ЖӘНЕ АВТОРДЫҢ ФОТОСУРЕТІ ҚОСА ТАБЫСТАЛУЫ ТИІС;
- ІЛЕСПЕ ХАТТА АВТОРДЫҢ АТЫ-ЖӨНІ, ҚЫЗМЕТІ, ҒЫЛЫМИ АТАҒЫ КӨРСЕТІЛУІ ТИІС;
- МАҚАЛАНЫҢ СОҢЫНДА ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ КӨРСЕТІЛУІ ТИІС;
- МАҚАЛАНЫҢ КӨЛЕМІ 14-КЕГЛЬМЕН ТЕРІЛГЕН 9-10 БЕТТЕН АСПАҒАНЫ ЖӨН;
- МАҚАЛАНЫҢ МАЗМҰНЫ ҮШІН ЖАУАПКЕРШІЛІКТІ АВТОР КӨТЕРЕДІ.

Теруге 10.1.2026 ж. жіберілді. Басуға 20.1.2026 ж. қол қойылды.

Пішімі 60x90 1/8. Тапсырыс № 1. Таралым 1237.

Журнал айына бір рет жарық көреді.

Журналдың терімі мен бет қаттау жұмыстары «Заң»МК» ЖШС-нің компьютерлік
орталығында жасалды. Офсеттік басылым

«Принт плюс» ЖШС баспаханасында басылды. Алматы облысы, Өтеген батыр кенті,
Сейфуллин көшесі, 2 «в» үй,

Телефондар: факс 8727-2-51-78-27, 8727-2-51-78-31

ҚАЗАҚСТАННЫҢ БАРЛЫҚ МАҢЫЗДЫ ЖАҢАЛЫҚТАРЫ

ZANMEDIA.KZ

ВСЕ СВЕЖИЕ НОВОСТИ КАЗАХСТАНА

Біздің басылымдарда:

- ✓ өз компанияңыз туралы PR-мақалалар;
- ✓ модульдық немесе, өзге де жарнамалар;
- ✓ кезекті аукцион немесе, өзге де сауда-саттық туралы хабарлама;
- ✓ өз компанияңыздың жылдық балансын немесе қаржылық есептерін жариялауға мүмкіндіктеріңіз бар.

Вы можете:

- ✓ Опубликовать PR-статью о вашей компании
- ✓ Опубликовать модульную или имиджевую рекламу
- ✓ Оповестить об очередном аукционе или проводимых торгах
- ✓ Опубликовать годовой баланс вашей компании или финансовую отчетность

Байланыс телефондарымыз:

Басылымға жазылу құны және оны
рәсімдеу мәселелері бойынша:
8 (727) 292 29 27

Жарнама мәселелері бойынша
телефондар:
8 (727) 292 29 27, 292 29 92

E-mail: **zanreklama@mail.ru**

Контактные телефоны:

По вопросам стоимости и оформления
подписки и издания:
8 (727) 292 29 27

Телефоны для рекламы:
8 (727) 292 29 27, 292 40 89

E-mail: **zanreklama@mail.ru**

БАСПАХАНА МЕКЕНЖАЙЫ:

Өтеген батыр кенті, Сейфуллин көшесі, 2В үй.
Тел/факс: 8 /727/ 251-78-27
тел.: 8 /727/ 251-78-31
«Принт Плюс» ЖШС

Адрес типографии:

пос. Утеген батыр, ул. Сейфуллина, дом 2В.
Тел/факс: 8 /727/ 251-78-27
тел.: 8 /727/ 251-78-31
ТОО «Принт Плюс»